

1. Widok kościoła św. Wojciecha i klasztoru Dominikanów we Wrocławiu, fragment z: B. Weiner, *Contrafactur der Stadt Breslau [...] 1562*, Breslau 1926 (reprodukcja fotolitograficzna z reprintu [1826] oryginału z 1562 r.). Fot. za: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d8/Breslau1562Weihner.jpg> (data dostępu: 29.11.2023)

View of St. Adalbert's Church and the Dominican friary in Wrocław, detail from: B. Weiner, *Contrafactur der Stadt Breslau [...] 1562*, Breslau 1926 (photolithographic reproduction from a reprint [1826] of the 1562 original). Photo from: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d8/Breslau1562Weihner.jpg> (access date: 29.11.2023)

„*Fratribus forte tribus qui fenestras et libros laborant*”

Szklenie okien klasztoru dominikanów we Wrocławiu
na przełomie XV i XVI w. w świetle źródeł pisanych*

“*Fratribus forte tribus qui fenestras et libros laborant*”

The glazing of the windows of the Dominican friary in Wrocław
at the end of the 15th c. in the light of written evidence*

Dobrosława Horzela

Uniwersytet Jagielloński
Jagiellonian University

Rachunki za prace budowlane prowadzone w latach 1487–1501 w kościele św. Wojciecha i w klasztorze wrocławskich Dominikanów zostały opublikowane w 1859 r. przez Hermana Luchsa¹. Spośród tych zapisów ok. 80 dotyczy przeszkleń okiennych, dając wgląd w ich formę, a zwłaszcza w organizację pracy nad nimi. Źródła te były wspomniane w literaturze przedmiotu, aczkolwiek cytowano je wrywkowo. Dla Luchsa, a potem dla Augusta Knoblich i Hansa Lutscha rachunki dotyczące okien były interesujące ze względu na wymienione w nich imiona rzemieślników². Heinrich Oidtmann zwrócił z kolei uwagę na zawarte w tych dokumentach informacje o technologii³. Lech Kalinowski i Helena Małkiewiczówna zacytowali zaś osiem not, akcentując w komentarzu różnorodność wydatków na okna⁴. Te same zapisy, opatrzone własnymi tłumaczeniami, opublikowała ponadto Elżbieta Gajewska-Prorok, podając przy okazji omyłkowo, iż przy oszkleniach kościoła i klasztoru Dominikanów pracował Wilhelm von Oche⁵.

Accounts for building work carried out between 1487 and 1501 at St. Adalbert's Church and the Dominican friary in Wrocław were published by Hermann Luchs in 1859¹. Of these records, some 80 relate to window glazing, giving an insight into its forms and, in particular, the organisation of work on them. These sources have been mentioned in the literature on the subject, albeit cited in a piecemeal manner. For Luchs, and later for August Knoblich and Hans Lutsch, the accounts for the windows were of interest because of the names of the craftsmen mentioned in them². Heinrich Oidtmann, on the other hand, drew attention to the information on technology included in these documents³. Lech Kalinowski and Helena Małkiewiczówna, for their part, quoted eight notes, emphasising in their commentary the variety of expenditure on windows⁴. The same notes were also published, with her own translations, by Elżbieta Gajewska-Prorok, who mistakenly stated that Wilhelm von Oche worked on the glazing of the Dominican church and friary⁵.

Dominikanie przybyli do Wrocławia z Krakowa w 1225 r. i otrzymali w użytkowanie kościół św. Wojciecha⁶. Był on stopniowo przebudowywany w drugiej połowie XIII w.: w latach ok. 1250–1270 zbudowano nowy korpus i transept, w pierwszej tercji XIV w. – chór (konsekrowany w 1330 r.), potem zaś wznoszono kaplice. Na przełomie XV i XVI w. zainicjowano kolejną przebudowę kościoła, która w latach 90. XV w. objęła wydłużenie i nadbudowę korpusu o 680 cm. Tak znaczne podwyższenie obiektu wiązać się musiało ze zmianami w obrębie otworów okiennych, a co za tym idzie – ich przeszkleń. Niestety, rachunki nie notują wydatków na okna w kościele aż do 1499 r., kiedy jednorazowo wypłacono kamieniarzowi pewną sumę za działania przy nich (bez wskazania konkretnej części świątyni)⁷. Można przypuszczać, że gdyby w okresie, którego dotyczą rachunki, przebudowa korpusu była na tyle zaawansowana, by rozpocząć szklenie otworów okiennych, miałyby to odzwierciedlenie w notach. Dlatego można przypuszczać, że szklarze rozpoczęli pracę dopiero po 1501 r., a nie znamy rachunków z tego czasu.

Publikowane przez Luchsa zapisy informują natomiast o wydatkach na okna obiektów konwentualnych, o których architekturze wiadomo niewiele, gdyż klasztor uległ zniszczeniu w wyniku pożaru w 1696 r., a po sekularyzacji w 1810 r. budynki były stopniowo rozbierane (niemal zupełnej zagładzie uległy wtedy m.in. krużganki). Wznoszenie klasztoru rozpoczęto pod koniec XIII w., sytuując go na wschód od kościoła. Skrzydło zachodnie *claustrum* (jedyne nam znane) znajdowało się pod wschodnim zamknięciem chóru, a całość czworoboku erygowano później – etapami – lub stopniowo przebudowywano. Niestety, nie przeprowadzono dotąd pełnych badań archeologicznych, co uniemożliwia wyciągnięcie jednoznacznych wniosków na temat prac budowlanych wykonywanych w interesującym nas okresie. Wiadomo, że budowa przy obiektach klasztornych (w tym przy krużgankach) trwała też pod koniec lat 80. i w latach 90. XV stulecia, a jej przebieg jest udokumentowany opublikowanymi przez Luchsa rachunkami. Ogólne wyobrażenie o ca-

The Dominicans arrived in Wrocław from Cracow in 1225 and received St. Adalbert's Church for their use⁶. It was gradually rebuilt in the second half of the 13th c.: a new nave and transept were built between about 1250 and 1270, and the choir (consecrated in 1330) was added in the first third of the 14th c., followed by the construction of chapels. At the turn of the 16th c. another reconstruction of the church was initiated, which included, in the 1490s, the extension and heightening of the nave by 680 cm. Such a significant heightening of the building must have involved changes to the window openings and, consequently, their glazing. Unfortunately, the accounts do not record expenditure on windows in the church until 1499, when a one-off sum was paid to a stonemason for work on them (without specifying in which part of the church the windows were located)⁷. It can be assumed that if, in the period covered by the accounts, the rebuilding of the nave had been advanced enough to enable the glazing of the windows, this would have been reflected in the documentary evidence. It can therefore be assumed that glaziers did not start work until after 1501, a period for which no accounts are known.

The records published by Luchs, however, report expenditure on the windows in the conventual buildings, about the architecture of which little is known, as the friary was destroyed by fire in 1696, and after secularisation in 1810 the buildings were gradually dismantled (at that time the cloisters, among others, were almost completely destroyed). Construction of the friary, situated to the east of the church, began at the end of the 13th century. The west walk of the cloisters (the only one known to us) was located under the eastern end of the choir, and the entire quadrangle was completed later – in stages – or gradually rebuilt. Unfortunately, a thorough archaeological survey of the complex has not been conducted so far, making it impossible to draw clear conclusions about the construction work carried out during the period of interest for the present research. What is known is that construction of the friary buildings (including the cloisters) continued into the

łym zespole dominikańskim w jego XVI-wiecznej formie daje plan Wrocławia z 1562 r., autorstwa Barthela Weinerja [fig. 1]⁸.

Wydatki na okna krużganków klasztornych, określanych w rachunkach mianem „*ambitus*”, odnotowywano w latach 1487–1489. Inicjuje je wypłata za naprawę narzędzia szklarskiego z 1487 r. (o czym dalej). Z kontekstu wynika, że prawdopodobnie z pracami przy krużgankach wiązała się wypłata 29 groszy „*pro vitris*” dla malarza Mikołaja, zwanego starym (zapis z 1488 r. nie wskazuje jednak ewidentnie przeznaczenia tych szyb)⁹, natomiast na pewno na krużganki przewidziano 21 kop szkła nabytego w 1489 r. za 3 grzywny (równowartość 144 groszy)¹⁰. W tym samym roku i za taką samą kwotę kupiono jeszcze 30 kop szkła, ale znów nie określono, do jakiej części klasztoru¹¹. W 1489 r. płacono ponadto za gotowe witraże. Odnotowano wtedy kwotę 6 wiardunków (czyli równowartość 72 groszy) dla malarza Jakuba: „*pro clenodiis vitreis ad fenestras ambitus*”¹². Gajewska-Prorok tłumaczyła ten zapis jako dotyczący „cennych szkieł”, tymczasem słowo „*clenodium*” należy odnosić do ikonografii tych witraży: były to kwatery herbowe¹³. Podobny w brzmieniu zapis jest znany przykładowo z rachunków kościoła i klasztoru Augustianów w przykrakowskim Kazimierzu, gdzie płacono „*a clenodeis [sic!] vitreis vitreatori dedi mrc. cum media*”¹⁴.

Dwa zapisy dotyczące hurtowego zakupu szybek (być może oba transporty planowano przekazać na szklenie krużganków) informują o zakupie w sumie 3060 sztuk szkieł. Duża ich liczba nie dziwi. Bez wątplenia były to małe, przygotowane do montażu szkła okienne: gomółki, które mają ok. 10 cm średnicy, lub przycięte do formy wieloboku szkło tafłowe podobnych rozmiarów. Szacunkowo jedna kwatera okienna o wymiarach 60 × 40 cm wymagała ok. 24 szybek o wymiarach ok. 10 × 10 cm. Zapas szkła wystarczyłby zatem na ok. 127 kwater. Podobną co do wielkości transakcję odnotowano pod datą 15 listopada 1376 w księdze sądowej Starego Miasta Praskiego (*Liber iudicialis Antiquae Urbis Pragensis*), gdy Mikołaj Queisser zobowiązał się do wykonania 3200 szkieł dla

late 1480s and 1490s, and its progress is documented in the accounts published by Luchs. A general idea of the entire Dominican ensemble in its 16th-century form is given by the 1562 plan of Wrocław by Barthel Weiner [Fig. 1]⁸.

Expenses for the windows of the cloisters, in the accounts referred to as “*ambitus*”, were recorded between 1487 and 1489. They start with a payment for the repair of a glazier’s tool in 1487 (to be discussed further below). From the context, it appears that the work on the cloisters probably involved the payment of 29 *groschen* “*pro vitris*” to the painter Mikołaj, known as the Old (a record from 1488, however, does not clearly indicate for which particular windows these glass panes were intended)⁹, while the 21 threescores of glass panes purchased for 3 *marcs* (equivalent to 144 *groschen*) in 1489 were certainly intended for the cloisters¹⁰. In the same year and for the same amount, another 30 threescores of glass panes were purchased, but again it has not been specified for which part of the friary they were destined¹¹. In 1489, moreover, finished stained-glass panels were paid for. The sum of 6 *wiarduneks*, or *viertels* [= a quarter of a marc] (i.e. the equivalent of 72 *groschen*) for the painter Jakub was then recorded: “*pro clenodiis vitreis ad fenestras ambitus*”¹². Gajewska-Prorok translated this notation as referring to “valuable glass”, whereas the word “*clenodium*” should be referred to the subject matter of the stained-glass panels which depicted coats-of-arms¹³. A similar wording is known, for example, from accounts related to the Augustinian church and friary in Kazimierz (then a satellite town of Cracow and now one of its quarters), which record a payment: “*a clenodeis [sic!] vitreis vitreatori dedi mrc. cum media*”¹⁴.

Two records of bulk purchases of glass (perhaps both shipments were planned to be used for the glazing of the cloisters) report that a total of 3060 pieces of glass were bought. Such a large number is not surprising. There is no doubt that these were small panes of glass prepared for installation: bull’s-eyes (about 10 cm in diameter) or quarries of similar size cut to a polygonal form. It is estimated that one 60 × 40 cm stained-glass panel required about 24 panes of

Jana z Głogowa; miał je przekazać odbiorcy w dwóch transportach¹⁵.

Nie wiadomo, jakiego gatunku było szkło zakupione do wrocławskiego konwentu. Ceniono wówczas niemal bezbarwne, dobrze przepuszczające światło gomółki weneckie, jakich zakupy dla dominikanów poświadczane są wszakże dopiero w późniejszym okresie (1491¹⁶, 1494¹⁷, 1496¹⁸). Służyły one do wypełnienia okien zabudowań konwentalnych, z których lokalizacja tylko jednego została wskazana (była to izba obok spiżarni – „*camera prope expensam*”)¹⁹. Dominikanie kupowali również tzw. szkło „leśne” – zapewne miejscowe, o znacznie gorszych właściwościach²⁰. W odniesieniu do przeszkleń okien krużganków trzeba zatem powściągnąć wyobraźnię i stwierdzić tylko, że okna miały wypełnienia mieszane, tj. z użyciem witraży herbowych wmontowanych w proste szklenie z niewielkich szybek, może gomółek.

Kwaterny herbowe (niem. *Wappenscheiben*) były w późnym średniowieczu i przez cały okres nowożytny popularnym witrażowym wypełnieniem okien. Umieszczone w otworach okiennych przedstawienia heraldyczne często stanowiły jedyny barwny element kompozycji, wprawiony w proste, białe szklenia. Powodowało to, iż reprezentacyjne znaczenie kwatern herbowych ulegało szczególnemu uwypukleniu. Takie przeszklenia stosowano zarówno w kościołach i w różnych pod względem funkcji pomieszczeniach konwentalnych, jak i w budowlach świeckich. Dla przykładu, w konsekrowanym w 1492 lub 1499 r. kościele parafialnym w Szańcu w Małopolsce jeszcze w 1845 r. znajdowały się szklenia z „małych okrągłych szybek” (czyli gomółek), a na niektórych widniały malowane herby²¹. Wiele tego typu przeszkleń odnotowano na początku XVI w. w rachunkach i inwentarzach zamku królewskiego w Krakowie, ale też w inwentarzach mniejszych siedzib, jak np. zamku w Oświęcimiu, gdzie w 1549 r. były:

W murowanej izbie – *Item błony wielkie z herby*.
[...] W komnacie z tejże izby – *Item błona wielka z erby sklana*. [...] W izdebce nad broną – *Item błony sklany z erby*²².

glass measuring approximately 10 × 10 cm. The above stock of glass panes would therefore have been sufficient for around 127 panels. A purchase of a similar amount of glass is recorded under the date of 15 November 1376 in the court book of the Old Town of Prague (*Liber iudicialis Antiquae Urbis Pragensis*), when Nicolas Queisser undertook to make 3,200 panes of glass for Jan of Głogów, which he was to hand over to the recipient in two shipments¹⁵.

It is not known what type of glass was purchased for the Wrocław convent. At the time, almost colourless, translucent Venetian crown glass was favoured, but its purchases by the Dominicans are only attested in a later period (1491¹⁶, 1494¹⁷, 1496¹⁸). It was used to fill the windows of the conventual buildings, but the location of only one such window was indicated (in the room next to the larder – “*camera prope expensam*”)¹⁹. The Dominicans would also buy “forest” glass – presumably local, of much inferior quality²⁰. With regard to the glazing of the cloister windows, it is therefore necessary to restrain the imagination and state only that the windows were glazed with mixed glass, i.e. stained-glass panels depicting coats-of-arms alternating with quarries of white glass or perhaps bull’s-eyes.

Heraldic panels (German: *Wappenscheiben*) were popular in the late Middle Ages and throughout the Early Modern period. Coats-of-arms often constituted the only coloured element of the glazing, surrounded by ordinary white glass. As a result, the significance of heraldic panels was particularly emphasised. Such compositions were used both in churches and in conventual buildings of various functions, as well as in secular buildings. For example, the Szaniec parish church in Lesser Poland, consecrated in 1492 or 1499, had glazing made of “small round panes” (i.e. bull’s-eyes) as late as 1845, and some of the windows featured heraldic stained glass²¹. Many such panels were recorded at the beginning of the 16th c. in the accounts and inventories of the royal castle in Cracow, but also in the inventories of smaller residences, such as the castle in Oświęcim, where in 1549 there were:

U kazimierskich augustianów, w których kościele lub klasztorze znajdowały się wspomniane kwatery herbowe, okna krużganków wypełniono białym szkłem, „inkrustowanym” niewielkimi kolistymi witrażami, w tym przypadku nie z herbami, lecz ze scenami pasyjnymi, co opisano w inwentarzu z lat 1821–1836:

Tu [tj. w krużgankach od strony południowej] okien z kratą małych 2, widok na podworec mające, oraz gotyckiej struktury z szybkami sześciobocznymi wielkich 10, a mniejszych jedno okien (na niektórych z tych okien są środkowe szybki malowane, wyobrażające niektóre stacje P. Jezusa)²³.

Pierwotna forma owych przeszkleń nie jest nam znana, ale wydaje się, że zasadniczo kompozycja omówiona w XIX w. mogła odpowiadać XV-wiecznej. Niewielki witraż tego rodzaju (sądząc po rozmiarze – namalowany na gomółce) widać na fotografii archiwalnej w oknie południowego ramienia krużganków, wprawiony w białe szklenia ornamentalne – jednak, sądząc po kształcie szkieł, nowożytnie [fig. 2]²⁴. Niewykluczone, że w XIX w. w niektórych oknach znajdowały się jeszcze najstarsze szklenia. Za takie Bolesław Podczaszyński (1822–1876) uznał kwatery gomółkowe, przykład umieszczając w swoich notatkach rysunkowych²⁵. Z kolei krużganki pierwszego wirydarza klasztoru Dominikanów w Krakowie najprawdopodobniej już przed połową XV w. miały szklenia częściowo figuralne przynajmniej w trakcie wschodnim²⁶. Wiadomo, że w latach 80. XVI w. przeszklenia te uległy zniszczeniom (o niewskazanym w źródłach zakresie). Być może z naprawami okien wiąże się powstanie znanego z akwareli Ludwika Łepkowskiego (nr 21) okrągłego witraża z Bożym Narodzeniem, który w 1864 r. znajdował się we wschodnim ramieniu krużganków i z pewnością urozmaicał proste szklenie [fig. 3]²⁷.

Po ukończeniu szklenia krużganków wrocławskiego klasztoru aż do 1494 r. rachunki nie odnotowały nakładów na witraże – jedynie na różne inne prace przy oszkleniach okien, o czym będzie mowa dalej. Wydatki na witra-

In the masonry-built room, there are huge coats of arms [...]. In a chamber there, a huge glazing with coats-of-arms. And in the small room over the gate, glass panels with coats-of-arms²².

At the Augustinian friary in Kazimierz, whose windows were glazed with the aforementioned heraldic panels, the cloisters windows were filled with white glass, “inlaid” with small roundels, in this case depicting not coats-of-arms but Passion scenes, as described in the inventory of 1821–1836:

Here [i.e. in the cloisters on the south side] two small windows with a grille overlooking the courtyard, and ten large ones, of Gothic structure, with six-sided panes, and one smaller window (some of them have central panes depicting some of the Stations of Jesus)²³.

The original form of this glazing is not known, but it seems that in general the composition recorded in the 19th c. may have corresponded to the one dating from the 15th c. A small roundel of this type (judging by its size – painted on a bull’s-eye) surrounded by ornamental white glass, can be seen in an archival photograph showing a window of the south walk of the cloisters, which, however, judging by the shape of the glass panes, must date from the Early Modern period [Fig. 2]²⁴. It is possible that in the 19th c. some windows still had the original glazing. Bolesław Podczaszyński (1822–1876) regarded the crown-glass sheets as such, including an example in his drawing notes²⁵. The windows of the first cloister of the Dominican friary in Cracow, in turn, probably had partly figurative glazing, at least in the eastern walk, already as early as before the mid-15th century²⁶. It is known that this glazing was damaged (to an extent not indicated in the sources) in the 1580s. It is possible that the round stained-glass window depicting The Nativity, known from Ludwik Łepkowski’s watercolour (No. 21), which in 1864 was located in the eastern walk of the cloisters and certainly enriched the plain glazing [Fig. 3] may have originated as a result of repairs to the windows, following that damage²⁷.

2.
Krużganki klasztoru Augustianów w Krakowie w XIX w. Fot. archiwalna
Cloisters of the Augustinian friary in Cracow in the 19th c. Archival photo

że wymieniono ponownie w związku z pracami przy urządzeniu biblioteki („*libraria*”). W 1494 r. wydano 4 grosze na minię – pigment o intensywnej czerwonej barwie i antykorozyjnych właściwościach – do pokrycia żelaznych elementów okien tego pomieszczenia²⁸, a ponadto zapłacono 19 groszy malarzowi („*pictori*”) „*pro coloribus et vitris cum imaginibus*”²⁹. Zapis odnosi się do kosztów miniowania oraz do dostarczenia witraży figuralnych³⁰. W tym samym roku wypłacono malarzowi jeszcze 25 groszy za szkło do zrobienia kącików, czyli szkiele zbliżonych kształtem do trójkąta, wypełniających przestrzenie między gomólkami (o znaczeniu używanego w rachunkach słowa „*angulos*” zob. dalej), oraz za malowanie. Jednak w tym przypadku wiadomo tylko, że działania prowadzono w pomieszczeniach konwentualnych – nie jest jasne, czy w bibliotece³¹.

Rachunki odnoszące się do prac i materiałów szklarskich najczęściej nie precyzują, jakich części klasztoru dotyczą. Oprócz krużganków i biblioteki wymienione zostały: kaplica Trójcy Świętej³², pomieszczenia mieszkalne (cele braci³³ i infirmeria³⁴), a także gospodarcze: kuchnia³⁵ i spiżarnia („*expensa*”), której okna były nadto zaopatrzone w siatkę ochronną („*rethe*”)³⁶.

W okresie objętym rachunkami prace przy szkleniu okien wykonywane były w znacznej mierze własnymi siłami. Rozliczenia dla zlecnobiorców zewnętrznych odnoszą się do witraży, czyli wystawiono te zapisy dla malarzy-witrażystów zrzeszonych w cechu. Omawiane dokumenty odnotowują też braci zakonnych zaangażowanych zapewne w montaż przeszkleń i w składanie prostych kwater. Przy oknach krużganków pracował brat Marcin, który figuruje w źródłach konwentu z przydomkiem odzawodowym „*Pictoris*”. Według Krzysztofa Kaczmarka przydomek ten mógł odnosić się do profesji Marcina lub był patronimikiem utworzonym od zawodu wykonywanego w jego rodzinie³⁷. Sformułowanie „*6 gr. fratri Martino Moler*” ze względu na brak rodzajnika przed określeniem odzawodowym nie pozwala ustalić tego z pewnością³⁸. Jeśli jednak zapis z 1499 r.: „*6 gr. fratri Martino pictori*”, odnosi się do tej

After the glazing of the cloisters of the Wrocław friary was completed, no expenditure on stained glass was recorded in the accounts until 1494, except for some other works related to window glazing, as will be discussed further on. Expenditure on stained glass is mentioned again in connection with work on the furnishing of the library (“*libraria*”). In 1494, 4 *groschen* were spent on minium – a pigment with an intense red colour and anti-corrosive properties to cover the iron elements of the windows of this room²⁸; furthermore, 19 *groschen* were paid to a painter (“*pictor*”) “*pro coloribus et vitris cum imaginibus*”²⁹. The entry refers to the cost of covering the ironwork of the windows with previously purchased minium (“*pro coloribus*”) and for the provision of figurative stained glass³⁰. In the same year, a further 25 *groschen* were paid to the painter for glass to fill the spandrels, i.e. triangular-shaped areas between the round panes of crown glasses (on the meaning of the word “*angulos*” used in the accounts, see below), and for painting. However, in this case it is only known that the operations were related to various conventual rooms, but it is not clear whether to the library as well³¹.

The account records dealing with glazing-related works and materials usually do not specify which parts of the friary they refer to. In addition to the cloisters and the library, the following parts of the complex have been listed: the Holy Trinity Chapel³², the living quarters (the friars’ cells³³ and the infirmary³⁴), and the utility spaces: the kitchen³⁵ and the larder (“*expensa*”), whose windows, moreover, were fitted with protective netting (“*rethe*”)³⁶.

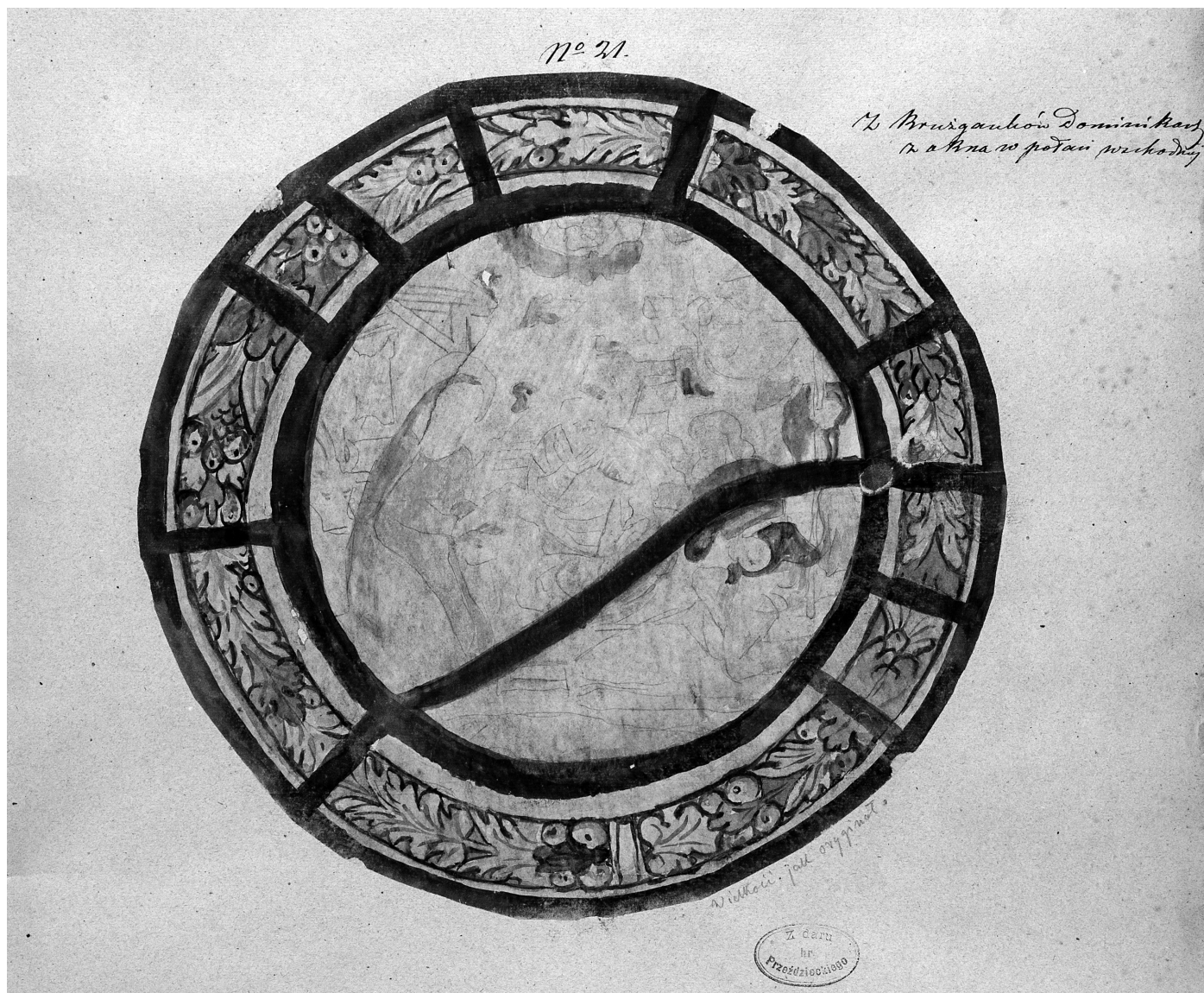
During the period covered by the accounts, the window glazing work was largely carried out in-house. The accounts for external contractors refer to stained glass, i.e. these accounts were issued to glass painters affiliated to the guild. The documents in question also record the friars probably involved in the installation and assembly of simple panels. Friar Martin, who is listed in the convent records accompanied by a profession-derived nickname “*Pictor*”, worked on the windows of the cloisters. According to Krzysztof Kaczmarek, this nickname may

samej osoby, a można tak domniemywać, to potwierdza on, iż ów brat zakonny sam parał się malarstwem³⁹. Marcin otrzymywał w 1489 r. pewne kwoty na zakup potrzebnych narzędzi i materiałów – 6 groszy na narzędzia do osadzenia przeszkleń, a innym razem 3 grosze na ołów potrzebny do wykonania listew ujmujących szkła⁴⁰. W późniejszym okresie odpowiednie kwoty na narzędzia przekazywano także bratu Błażejowi (1492)⁴¹, bratu Janowi ze Świdnicy, któremu wypłacono dwukrotnie po 3 grosze na prace przy oknach (1495)⁴², oraz bratu Henrykowi (1501)⁴³. Rachunki odnotowują też niewymienionych z imienia braci pracujących przy oknach biblioteki. W 1494 r. wypłacono 22 grosze braciom przygotowującym dla niej pulpity i okna⁴⁴. Intrzygująco brzmi informacja o wypłacie 3 groszy w 1496 r. „chyba trzem braciom”, wykonującym okna i księgi („3 *gr. fratribus forte tribus qui fenestras et libros laborant*”)⁴⁵. Czyżby byli oni malarzami – witrażystami i miniaturzystami zarazem? Jeśli tak, to na terenie zespołu dominikańskiego musiał stać piec do wypału, o czym nie mamy informacji. W tym samym roku zlecono jeszcze dwie wypłaty dla braci zatrudnionych przy oknach⁴⁶.

Na terenie klasztoru realizowano z pewnością proste zadania szklarskie, obejmujące naprawy istniejących okien i przygotowywanie zwyczajnych oszkleń, których sposób wykonania podał już na przełomie XI i XII w. autor *De diversis artibus* w rozdziale XXVIII (*De simplicibus fenestris*)⁴⁷. Dlatego samodzielnie nabywano materiał: płacono za żelazne elementy (być może listwy utrzymujące kwatery i wiatrownice) do okien⁴⁸, kupowano szkło⁴⁹ i kąciki⁵⁰. W tym miejscu należy wyjaśnić znaczenie – powtarzających się w rachunkach – zapisów w brzmieniu: „*pro vitris ad angulos fenestrarum*” lub „*pro vitris ad angulos faciendo pro fenestris*”. „*Angulus*” to ‘kąć’, termin geometryczny, który w łacinie średniowiecznej funkcjonował w rozmaitych kontekstach, także jako synonim „klina”⁵¹. Wydaje się najbardziej prawdopodobne, że rachunki odnosiły się do zakupu niewielkich szkieł, przyciętych do formy zbliżonej do trójkąta i służących właśnie jako klin – wypełnienie przestrzeni między

have referred to Marcin’s profession, or may have been a patronymic formed from the profession carried out in his family³⁷, but since the profession-derived epithet in the following entry “6 *gr. fratri Martino Moler*”, is in the nominative, rather than genitive case, the above is impossible to be established with certainty³⁸. However, if the record of 1499: “6 *gr. fratri Martino pictori*” refers to the same person, as can be presumed, it attests that this friar was a painter himself³⁹. In 1489, Martin was given some money for the purchase of the necessary tools and materials – 6 *groschen* for tools needed to install glass panels, and on another occasion, 3 *groschen* for the lead needed to make comes⁴⁰. Later, appropriate sums of money for tools were also given to friar Błażej (1492)⁴¹, friar Jan of Świdnica, who was paid twice 3 *groschen* each for work on the windows (1495)⁴², and friar Henryk (1501)⁴³. The accounts also record unnamed friars working on the library windows. In 1494, 22 *groschen* were paid to the friars preparing the pulpits and windows for the library⁴⁴. There is intriguing information about the payment of 3 *groschen* in 1496 “probably to three friars” who made windows and books (“3 *gr. fratribus forte tribus qui fenestras et libros laborant*”)⁴⁵. Could it be that they were glass painters and illuminators at the same time? If so, there must have been a firing kiln in the Dominican complex, of which we have no information. In the same year, two more payments were made for the friars working on the windows⁴⁶.

Simple tasks, involving the repair of existing windows and the preparation of plain glazing, the method of which was already given by the author of *De diversis artibus* at the turn of the 12th c. in Chapter XXVIII (*De simplicibus fenestris*)⁴⁷, were certainly carried out in the friary. Therefore, the material was purchased by friars on their own: among items paid for appearing in the accounts are the ferramenta (presumably lug bars holding the panels in place and T-bars strengthening the resistance of windows to wind pressure)⁴⁸, glass panes⁴⁹ and glass for filling spandrels⁵⁰. At this point, it is important to clarify the meaning of the repeated entries in the accounts which read: “*pro vitris ad*

3.

Witraż z krużganków klasztoru Dominikanów w Krakowie, akwabela w: *Szyby kolorowe w kościołach krakowskich. Zebrał i odmalował Ludwik Łepkowski w 1864 i 1865 r.*, Instytut Historii Sztuki UJ, rkps. Fot. D. Podosek (IHS UJ)

Stained glass from the cloisters of the Dominican friary in Cracow, watercolour in: *Szyby kolorowe w kościołach krakowskich. Zebrał i odmalował Ludwik Łepkowski w 1864 i 1865 r.*, Institute of Art History, Jagiellonian University, MS. Photo D. Podosek (IAH JU)

okrągłymi gomółkami. W nomenklaturze polskich szklarzy stosuje się określenie „kącik” lub „cwikel”, przy czym ten drugi wariant pochodzi z języka niemieckiego, gdzie używane jest słowo „Zwickel”, a więc ‘klin’, wymiennie z „Hornaffe” – terminem wynikającym ze skojarzenia formy szkła z rogiem. Zważywszy na niewysokie sumy, jakie wydawano na te elementy, wydaje się właściwe, by rachunki te wiązać z zakupem kącików. W 1490 r. płacono też „pro clavis ad fenestras”⁵². Chodzi zapewne o gwoździe, pomocniczo wykorzystywane podczas łączenia szkieł ołowiem, co jest widoczne na ilustracji ukazującej szklarza w wydanej przez Josta Ammana i Hansa Sachsa w 1568 r. książce *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden*, opisującej wszystkie profesje świata [fig. 4]⁵³. Takie postępowanie omówił również autor *De diversis artibus*:

Aby wykonać zwyczajne okna [...], po wybraniu kolorowych szkieł, które mają być użyte, przycina się szkła i dopasowuje do siebie, **przymocowuje gwoździami** [łac. *adhibitisque clavis* – D. H.], obwodzi ołowiem [...]⁵⁴.

Zakupy szkła i kącików nie zawsze były ze sobą skorelowane (np. w 1493 r. nabywano tylko kąciki) i zapewne zależały od bieżącej konieczności naprawy przeszkleń, które łatwo się niszczyły, a dziury w oknach prowadziły do wychładzania pomieszczeń. W tym kontekście można zacytować fragment *Ustaw cechu szklarzkiego w Warszawie* (1551, 1556), wyjaśniający niedogodności takich szkieł:

jeśli bowiem koniec zakrętu niedobrze przystaje, a kąty w ołów nieuszczelnie są zamknięte, wiatr przez nie wieje, ciepło wychodzi z pokoju, przez to więc stając się nieużytecznym i robiąc zawód z oszukaństwem, zamiast nam majstrom powiększać naszą sławę, takowej pozbawia itd.⁵⁵

Znacznie później, w 1782 r., gdy powszechniej używano szkła taflowego, Piotr Świtkowski, autor podręcznika budownictwa wiejskiego, informował o niedogodnościach okien wypełnionych małymi szybkami: „dają [one] okna

angulos fenestrarum” or “*pro vitris ad angulos faciendos pro fenestris*”. “*Angulus*” means an ‘angle’, or corner, a geometric term that functioned in medieval Latin in a variety of contexts, including as a synonym for “spandrel”⁵¹. It seems most likely that the accounts referred to the purchase of small pieces of glass, cut to fill the triangular-, or wedge-shaped areas between the circular panels of crown glass or bull’s-eyes, and the rectangular frame. In Polish this part is called “kącik” or “cwikel”, the latter word derived from the German, where the word “*Zwickel*”, i.e. ‘spandrel’, is used, interchangeably with “*Hornaffe*” – a term resulting from the association of the glass shape with a horn. Given the inconsiderable sums spent on these items, it seems appropriate to associate these accounts with the purchase of glass for *kąciki*. In 1490, the friars also paid “*pro clavis ad fenestras*”⁵². This probably refers to the nails used to hold individual pieces of glass in place during leading, that is, joining glass by means of comes, as can be seen in a woodcut illustrating the trade of the glazier [Fig. 4] in the book which describes all the professions of the world, *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden*, by Jost Amman and Hans Sachs, published in 1568⁵³. Such a procedure was also discussed by the author of *De diversis artibus*:

If, however, you wish to construct plain windows, [...], divide the glass and fit it together with the riesel-iron [grozing iron], and, **using the nails** [Latin: *adhibitisque clavis* – D. H.], enclose it with lead [...]⁵⁴.

Purchases of glass and corners were not always correlated (e.g. in 1493 only corners were purchased) and probably depended on the current need to repair glazing, which was easily damaged, and damaged windows resulted in the cooling of the rooms. In this context, an excerpt from the *Ustawy cechu szklarzkiego w Warszawie* (Warsaw Glassmakers’ Guild Acts, 1551, 1556) can be quoted, explaining the inconvenience of such glazing:

for if the end of a curve is not fitting properly, and the corners are not tightly enclosed by lead, the

w zimie niewygodne dla wielu szpar, które być muszą między nimi”. Za jeszcze gorsze uważał zaś okna gomółkowe, gdyż nie tylko są nieuszczelne, ale też „bardzo ciemne, dla mnogości ołowiu”. Sugerował więc, by w tym względzie „oświecić ubogich kmiotków”, nadal ich używających⁵⁶.

Pewną miarą samodzielności wrocławskich braci zakonnych jest posługiwanie się narzędziami szklarskimi będącymi w owym okresie nowością. Najdawniejszy zapis rachunkowy wiążący się z pracami przy oknach pochodzi z 1487 r. i dotyczy naprawy „instrumentu” do ołowiu okiennego⁵⁷. W latach 1488⁵⁸ i 1500⁵⁹ wydatki na ów „instrument” były ponawiane, a w 1490⁶⁰ płacono ślusarzowi za ciągnięcie („*trahere*”) ołowiu do okien. Rachunki te należą do najwcześniejszych w Europie dowodów używania młynków do ciągnięcia ołowiu (niem. *Bleimühle*) – udogodnienia, które upowszechniło się dopiero w XVI stuleciu⁶¹. Przynależność ten służył do pozyskiwania w łatwy sposób listwy ołowianej w znacznie dłuższych odcinkach, niż pozwalała stara technologia polegająca na odlewaniu pręta ołowianego w formie, a następnie poddawaniu go ręcznej obróbce⁶². Wykorzystanie młynka pozwalało uniknąć etapu pracy ręcznej i mechanicznie pozyskać listwę o właściwym kształcie. Po odlaniu pręta ołowianego w żelaznej formie przeciągano go przez walcarkę (młynek do ołowiu)⁶³. Najwcześniejszym znanym źródłem poświadczającym używanie ołowiu ciągniętego jest pochodzący z 1476 r. statut cechu w Rostoku, który zakazuje stosowania ciągniętej listwy ołowianej⁶⁴. Sprzeciw ten wynikał z faktu, że taka listwa była mniej trwała (przeciąganie ołowiu przez młynek sprawia, że staje się on kruchy)⁶⁵. Nowość zyskiwała jednak szybko aprobatę, skoro w 1527 r. praski cech zezwolił szklarzom na handel tego rodzaju ołowiem⁶⁶, a w połowie XVI w. warszawski cech szklarzy wręcz polecał mistrzom posługiwanie się nim. *Ustawy cechu szklarskiego w Warszawie* (1551, 1556) zobowiązywały mistrza, by posiadał:

dobre narzędzia do swojego rzemiosła, szczególnie zaś winde, jak Niemcy zowią, po polsku zaś

wind blows through them, the heat goes out of the room, thus becoming of no use and making a disappointment with deception, instead of increasing our fame, it deprives us of it, etc.⁵⁵

Much later, in 1782, when sheet glass was more widely used, Piotr Świtkowski, author of a rural building manual, reported on the inconvenience caused by windows filled with small panes of glass: “they [result in] windows that are a nuisance in winter because of the many gaps that undoubtedly are between them [i.e. individual panes]”. And he considered bull’s-eye windows to be even worse, as they tended to be not only leaky, but also “very dark, for the large quantity of lead”. He therefore suggested that one should “enlighten the poor cottagers”, who still used them, in this respect⁵⁶.

A certain measure of the self-reliance of the Wrocław friars can be seen in their use of glazing tools, which were a novelty at the time. The earliest accounting record that relates to work on windows dates from 1487 and concerns the repair of a tool for window comes⁵⁷. Expenditure on this tool was repeated in 1488⁵⁸ and 1500⁵⁹, and in 1490⁶⁰ a locksmith was paid to draw (“*trahere*”) lead comes for the windows. These accounts are among the earliest evidence in Europe of the use of lead mill (German: *Bleimühle*), an appliance that did not become widespread until the 16th century⁶¹. This tool was used to easily obtain much longer lead comes than the old technology of casting comes in a rod and then working it by hand allowed⁶². The use of a lead mill replaced the hand-work stage and obtained the comes in the correct shape mechanically. After casting the lead came in a rod, it was drawn through a rolling mill (lead mill)⁶³. The earliest known evidence of the use of drawn lead is the 1476 statute of the Rostock guild, which prohibits the use of this kind of lead comes⁶⁴. This objection was based on the fact that comes manufactured in this way were less durable (rolling made lead brittle)⁶⁵. However, the novelty quickly took root, since in 1527 the Prague guild allowed glaziers to trade in this type of lead⁶⁶, and in the mid-16th c. the Warsaw glaziers’ guild even ordered masters to

kołowrot, na której by mógł wyrabiać dobry, mocny, szeroki i gruby ołów potrzebny do szyb [...]»⁶⁷.

Na wspomnianym już drzeworycie Ammana młynek do ołowiu znajduje się na wyposażeniu pracowni szklarza – stoi po lewej stronie kompozycji, tuż przy tyglu do topienia ołowiu [fig. 4]⁶⁸.

Rzemieślnicy wykonujący szklenia w klasztorze Dominikanów we Wrocławiu posługiwali się zatem nową technologią, a rachunki na ten sprzęt są najwcześniejszymi znanymi w Europie. Fakt, że mieli również żelazny instrument, w którym odlewano listwy ołowiane, mógłby być zrozumiany opacznie – jako dowód równoległego używania starego sposobu – ale dzięki opisowi wykonywania listwy ołowianej, jaki pozostawił Adriaan Bommenee, wiadomo, że na pierwszym etapie produkcji korzystano z formy⁶⁹. Bommenee podsumował instrukcje stwierdzeniem, że jeśli ma się żelazną formę i młynek do ołowiu, to przygotowanie listwy jest dziecięcą zabawą⁷⁰.

Kiedy w klasztorze Dominikanów we Wrocławiu upraszczano pracę dzięki stosunkowo nowemu wynalazkowi, gdzie indziej na Śląsku nadal postępowano tradycyjnie. Odlewanie listew ołowianych w żelaznych lub drewnianych formach zaleca w tym samym okresie twórca odpisu II księgi traktatu *De diversis artibus*, który powstał na potrzeby klasztoru Augustianów w Żaganiu (Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. IV O 9)⁷¹. Autor pominął informacje dotyczące produkcji szkła, znajdujące się w źródle do wypisu, i rozpoczął wprost od receptury na sporządzanie farb oraz pędzli, podając wskazówki, w jaki sposób oczyścić narzędzia po całej pracy, by można było użyć ich ponownie, i omawiając arkana techniki malarskiej⁷². Tekst ma wyraźnie praktyczny cel – trudno oprzeć się przypuszczeniu, że przygotowano go w związku z odbudową kościoła i klasztoru żagańskich Augustianów po dwóch pożarach, jakie strawiły tamtejsze budynki w latach 1472 i 1486. Odbudowę tę prowadzono w 1489 lub 1496 r., za rządów opata Pawła Haugwitza (1489–1507)⁷³. Autor żagańskiego rękopisu niewątpliwie znał technikę witrażową. Wybierał ze

use it. *Ustawy cechu szklarskiego w Warszawie (The Warsaw glaziers' guild acts, 1551, 1556)* obliged the master to have:

good tools for his craft, especially a lift, as the Germans call it, and in Polish a winch, with the help of which he could produce the good, strong, broad and thick lead [comes] needed for [assembling] glass [...].⁶⁷.

In the above-mentioned Amman's woodcut, the lead mill belongs to the equipment of the glazier's workshop – it stands on the left-hand side of the composition, next to the crucible for melting lead [Fig. 4]⁶⁸.

The craftsmen who executed glazing at the Dominican friary in Wrocław, therefore, used a new technology, and the account records mentioning this equipment are the earliest such documents known in Europe. The fact that they also had an iron mould in which lead comes were cast could be misunderstood – as evidence of a parallel use of the old method – but thanks to Adriaan Bommenee's account of the production of lead comes, it is known that a mould was used for the first stage of production, before the mill was used⁶⁹. Bommenee summed up the instructions by saying that if you have an iron mould and a lead mill, making a strip is child's play⁷⁰. While work was being simplified at the Dominican friary in Wrocław thanks to the relatively new invention, elsewhere in Silesia things were still being done traditionally. The casting of lead comes in iron or wooden moulds is recommended in the same period by the author of a copy of the second book of the treatise *De diversis artibus*, which was rewritten for the Augustinian friary in Żagań (Ger. Sagan; Wrocław, University Library, ref. IV O 9)⁷¹. The author omitted the information on glass production contained in the original, and began straight with a recipe for making paint and brushes, giving instructions on how to clean the tools after all the work so that they could be reused, and discussing the arcana of painting technique⁷². The text clearly has a practical purpose – it is hard to resist the supposition that it was prepared in connection with the reconstruction of the Au-

4.

Glaser, ilustracja w: J. Amman, H. Sachs, *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden / hoher und nidriger / geistlicher und weltlicher / aller Künsten / handwercken und händeln [...]*, Frankfurt am Main 1568. Fot. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/ba/St%C3%A4nde_Amman_Der_Glaser.png (data dostępu: 29.11.2023)

Glazier, illustration in: J. Amman, H. Sachs, *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden / Hoher und Nidriger / Geistlicher und Weltlicher / aller Künsten / Handwercken und Händeln [...]*, Frankfurt am Main 1568. Photo from: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/ba/St%C3%A4nde_Amman_Der_Glaser.png (access date: 29.11.2023)

źródła fragmenty w swojej opinii istotne i uzupełniał je według uznania dodatkowymi informacjami. Gdy jednak mówił o wykonywaniu listew ołowianych, zalecał: „Weź czystej cyny i dodaj do niej piątą część ołowiu, i odlej z tego w żelaznej lub drewnianej formie pręty, którymi spoisz swoje dzieło”, czyli streszczał starą receptę z *De diversis artibus*⁷⁴.

Z rachunków dominikańskich wynika zatem, że konwent w jakiejś mierze pozostawał samowystarczalny, jeśli chodzi o przeszklenia okien. Było to zwykłą praktyką, ale zapewne źle widzianą z perspektywy mistrzów szklarskich pracujących w mieście i należących do cechu. Ich pracę zaledwie tolerował np. cech we Fryburgu Bryzgowijskim, zaznaczając w swoim statucie z 1487 r., że zakonnicy mogą zajmować się szklarstwem tylko na własny użytek⁷⁵. Jaką opinię rzemieślnicy mogli mieć o klasztornych szklarzach, uświadamia późniejszy (1549) tekst ustaw szklarskiego cechu warszawskiego: „Mało bowiem jest biegłych majstrów w naszym rzemiośle, a wielu jest towarzyszy, z których dobrzy kształcą się u wydoskoniałych, niektórzy zaś u księży lub mniichów i fuserów”⁷⁶.

We Wrocławiu witrażyści zrzeszeni byli w miejskim cechu malarzkim, powstałym w 1386 r. (lub wcześniej)⁷⁷. Regulujący jego działanie przywilej wydany przez Wacława IV w Pradze 4 stycznia 1390 określał, że pracami „pędzlem” („*erbieten mit dem pynzel*”), czyli malarzkimi, trudnić się mogą w mieście tylko ci, którzy działają w ramach cechu⁷⁸. Zmian w tym zakresie nie wprowadził kolejny przywilej, wydany przez króla Zygmunta we Wrocławiu 31 maja 1420, choć w dokumencie tym szklarze po raz pierwszy występują jako tytularni członkowie cechu⁷⁹. Ze wspomnianych już rachunków wynika, że dominikanie zatrudniali pracujących pędzlem witrażystów. Chronologicznie jako pierwszymu płacono Mikołajowi o przydomku „stary”, który w 1488 r. otrzymał 29 groszy „*pro vitris*”⁸⁰. Rok później zapłatę za witraże herbowe odebrał Jakub⁸¹. Warto zwrócić uwagę na rysujący się w świetle rachunków podział pracy. Należność za witraże wypłacono dwóm różnym malarzom, przy

gustinian church and friary in Żagań after the two fires that consumed the buildings in 1472 and 1486. This reconstruction was carried out under Abbot Paul Haugwitz (1489–1507) in 1496 or 1489⁷³. The author of the Żagań manuscript was undoubtedly familiar with the technique of stained-glass production. He selected from the original the passages he considered relevant and supplemented them at his discretion with additional information. However, when writing about how to make lead comes, he recommended: “Take pure tin and add to it a one fifth of lead, and cast the rods with which you will weld your work in an iron or wooden mould”, he repeated an old recipe from *De diversis artibus*⁷⁴.

The Dominican accounts therefore show that the convent remained to some extent self-sufficient when it came to window glazing. This was the usual practice, but probably one that was disapproved of by master glaziers working in the city and belonging to the guild. Work of the friars was barely tolerated by the guild in Freiburg im Breisgau, for example, which stated in its 1487 statutes that members of religious orders could only engage in glazing for their own use⁷⁵. What professional craftsmen thought about monastic glaziers is made clear by a later (1549) text of the acts of the Warsaw glaziers’ guild: “For there are few proficient master craftsmen in our craft, and many companions, of whom the good ones are educated by the well-trained, and some by priests or monks and tinkers”⁷⁶.

In Wrocław, glass painters belonged to the city’s painters’ guild, established in 1386 (or earlier)⁷⁷. The charter regulating the guild’s activities, issued by Wenceslas IV in Prague on 4 January 1390, stated that “brush” work (“*erbieten mit dem pynzel*”), i.e. painting, could be carried out in the city only by those who were active as members of the guild⁷⁸. No change in this respect was introduced by another charter, issued by King Sigismund in Wrocław, on 31 May 1420, although in this document glaziers appear for the first time as titular members of the guild⁷⁹. It follows from the accounts under discussion that the Dominicans employed glass painters working with brushes. Chronologically,

czym mniej i wcześniej – Mikołajowi. Możliwe, że każdy wykonał kwatery do innych okien, ale równie prawdopodobne jest, że różnica w wysokości kwot wynikała z odmiennych zadań. Niewykluczone, że Mikołaj był odpowiedzialny za rysunki projektowe (sporządzone szybciej i dlatego tak też opłacone), natomiast Jakub, w następnym roku, dostarczał kwatery witrażowych już gotowych do osadzenia w szkleniu gomółkowym. W kolejnych latach dominikanie również zatrudniali Jakuba, płacąc mu w 1497 r. 8 groszy za witraż figuralny („*pro imagine in vitro*”) oraz tę samą kwotę za kąciki do przeszkleń gomółkowych i w 1499 r., ponownie za kąciki, tę samą kwotę⁸². Wnioskować więc można, że witrażysta podejmował się różnych zadań, w tym prostych prac polegających na naprawach okien gomółkowych lub na dostarczaniu ukształtowanych szkieł (trójkątnych kącików do łączenia gomółek) do tego celu. Skoro w 1497 r. 1 kwatera była warta 8 groszy, to stosując tę kwotę jako przybliżoną cenę malowanej kwatery (co, rzecz jasna, jest zabiegiem mechanicznym i dającym tylko orientacyjny wynik) – 72 grosze, które zapłacono mu w 1489 r. za witraże herbowe, stanowiłyby zapłatę za 9 sztuk.

Tożsamość obu malarzy zatrudnionych przez wrocławskich dominikanów była przedmiotem domysłów badaczy środowiska artystycznego Wrocławia. Mikołaja „starego” próbowano identyfikować z Mikołajem Obilmanem, obywatelem stolicy Śląska od 1453 r., starszym cechu w latach 1468 i 1471⁸³. Mikołaj prowadził znaczny warsztat, w latach 1459–1474 zatrudniający w sumie 9 uczniów. Z kolei Jakuba, działającego w tym czasie dla dominikanów nie tylko przy szkleniach, ale też malarskich dekoracjach organów, Alwin Schultz – warunkowo – utożsamiał z Jakubem Beinhartem, szefem pracowni niezwykle prężnie funkcjonującej we Wrocławiu w latach 1483–1522 i zatrudniającej w ciągu tego okresu aż 52 uczniów. Beinhart w źródłach zwany był malarzem, ale jedynym potwierdzonym jego dziełem jest wykonana z piaskowca figura Marii z Dzieciątkiem ustawiona na narożniku zakrystii kościoła św. Marii Magdaleny, na której konsoli wyry-

the first to be paid was Mikołaj (Nicholas) nicknamed “the Old”, who received 29 *groschen* “*pro vitris*” in 1488⁸⁰. A year later, payment for a heraldic panel was received by Jakub⁸¹. Worthy of note is the division of labour that can be seen in the accounts. The payment for a stained-glass panel was made to two different painters, with Mikołaj having been paid less and earlier. It is possible that each made panels for different windows, but it is equally likely that the difference in their remuneration was related to the different tasks they were given. It is possible that Mikołaj was responsible for design drawings (prepared in advance and therefore paid earlier), while Jakub, in the following year, delivered stained-glass panels ready to be set in the windows. In the following years, the Dominicans also employed Jakub, paying him, in 1497, 8 *groschen* for a figurative stained-glass panel (“*pro imagine in vitro*”) and the same amount for the corners supplementing a bull’s-eye glazing and, in 1499, again, the same amount, for corners⁸². This shows that the glazier undertook a variety of tasks, including the simple work of repairing bull’s-eye windows or providing shaped pieces of glass (triangular corners between bull’s-eyes) for this purpose. Since in 1497, a panel was worth 8 *groschen*, then, using this value as an approximate price for a stained-glass panel (which is, of course, a mechanical procedure and only gives an approximate value) – the 72 *groschen* he was paid in 1489 for heraldic stained glass would have been a payment for roughly 9 stained-glass panels.

The identity of the two painters employed by the Wrocław Dominicans has been a subject of conjecture among researchers of Wrocław’s artistic community. Mikołaj “the Old” was tentatively identified with Mikołaj Obilman, a citizen of Wrocław since 1453, elder of the guild in 1468 and 1471⁸³. Mikołaj ran a fairly large workshop, through which nine apprentices passed between 1459 and 1474. On the other hand, Alwin Schultz cautiously identified Jakub, who at that time worked for the Dominicans not only on the glazing but also on the painted decoration of the organ, with Jakub Beinhart, the head of an extremely active workshop in Wrocław, which

to inskrypcję: „*Jacob 1499 Beinhart*”⁸⁴. Pierwsi badacze twórczości wrocławskiego mistrza, a w szczególności Hermann Luchs i Schultz, rozpatrywali możliwość, że inskrypcja pod rzeźbą ma charakter fundacyjny⁸⁵. Miałyby za tym przemawiać wspomniane godło i fakt, że w roku wykonania figury Beinhart był starszym cechu. W nowszej literaturze przedmiotu inskrypcję tę interpretuje się jednak najczęściej jako sygnaturę, słusznie zwracając uwagę, że brak w niej zwrotów i określeń typowych dla napisów fundacyjnych. Badacze podnoszą też zgodnie, że w późnośredniowiecznych warsztatach podział kompetencji nie był rygorystycznie przestrzegany, a rzemieślnicy mieli nierzadko wszechstronne wykształcenie. Beinharta traktuje się więc jako prężnego przedsiębiorcę, który sam wykonywał zamówienia, ale też często zlecał to współpracownikom. Nawet jeśli tak było, a pracownia Beinharta przyjmowała zlecenia również na obrazy tablicowe i witraże, to wyłącznie *oeuvre* rzeźbiarskie podlega rekonstrukcji. Z podobną sytuacją konfrontują się badacze np. w odniesieniu do Jakoba Kaschauera (zm. 1463), wiedeńskiego mistrza, w źródłach określanego jako „malarz”, znanego wyłącznie z zachowanych prac rzeźbiarskich, ale wedle dokumentów wykonującego też witraże. W świetle znanych źródeł tożsamości Mikołaja i Jakuba pozostają niemożliwe do ustalenia, a dalsze dywagacje nie mają większego sensu – do czasu odnalezienia odpowiednich zapisów źródłowych.

Lektura rachunków przynosi sporo cennych informacji o organizacji pracy przy przeszkleniach okien we wrocławskim konwencie, które dzięki przekazom źródłowym można w niewielkim stopniu zrekonstruować (proste szklenia, uzupełnione witrażami figuralnymi w bibliotece i herbowymi w krużgankach). Źródła do dziejów witraży i szerzej – przeszkleń w tej epoce są dalekie od jednoznaczności, gdyż terminologia nie była ustabilizowana. Lekturę rachunków ułatwia zwykle ich konfrontacja ze źródłami materialnymi: budynkami i ich przeszkleniami. Takiego komfortu czytelnicy rachunków konwentu dominikanów we Wrocławiu nie mają, dlatego

employed as many as 52 apprentices between 1483 and 1522. Beinhart was referred to in sources as a painter, but his only confirmed artwork is a sandstone statue of the Virgin and Child set in the corner of the sacristy of the church of St. Mary Magdalene, supported on a bracket inscribed: “Jacob 1499 Beinhart”⁸⁴. Early scholars who studied Beinhart’s oeuvre, in particular Hermann Luchs and Schultz, considered a possibility that the inscription referred to its founder, not the executant⁸⁵. This would have been supported by the aforementioned emblem and the fact that Beinhart was the elder of the guild in the year the statue was made. However, in the more recent literature, this inscription is most often interpreted as a signature, scholars rightly pointing out that it lacks phrasing and expressions typical of foundation inscriptions. Researchers also unanimously argue that in late medieval workshops the division of work was not strictly observed and that craftsmen often were well educated. Beinhart is thus regarded as a resilient entrepreneur who carried out orders himself, but also often commissioned his associates to do the work. Even if this was the case, and if Beinhart’s studio accepted also commissions for panel paintings and stained glass, only its sculptural production is known. Researchers are confronted with a similar situation, for example with regard to Jakob Kaschauer (d. 1463), a Viennese master, recorded in the sources as a painter, known only for his surviving sculptural works, but according to documents also known to make stained glass. In light of documentary evidence, the identities of Mikołaj and Jakub remain impossible to ascertain, and there is little point in further deliberation – until relevant documentary evidence is found.

The account records bring a wealth of information about the organisation of work on the window glazing in the Wrocław convent, the results of which can be reconstructed to a small extent (plain glazing, supplemented by figurative stained glass in the library and coats-of-arms in the cloisters). Documentary materials related to the history of stained-glass production and, more broadly, glazing, in this period are far from clear, as the terminology had not

część przedstawionych wniosków musi pozostać w sferze hipotez.

* Tekst powstał w związku z realizacją grantu „Korpus witraży średniowiecznych w Polsce” (0030/NPRG3/H11/82/2014) finansowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Za pomoc w interpretacji zapisów źródłowych serdecznie dziękuję panu dr. hab. Marcinowi Starzyńskiemu, prof. UJ.

¹ *Baurechnungen des ehemaligen Dominikaner-Convents zu St. Adalbert in Breslau*, Hrsg. **H. Luchs**, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1859, z. 2, s. 14–329. Niniejsze opracowanie ma na celu zaprezentowanie – na podstawie edycji źródeł – informacji o przeszkleniach. Realizacja tego celu nie wymaga ponownej charakterystyki zasobu źródłowego, który został omówiony przez **H. Luchsa** (*ibidem*, s. 211–218).

² **H. Luchs**, *Bildende Künstler in Schlesien, nach Namen und Monogrammen*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” t. 5 (1863), s. 9–10; **A. Knoblich**, *Schlesiens Antheil an der Verbreitung der Glasmalerei im Mittelalter und ihrer Wiederbelebung in der Neuzeit*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” t. 9 (1870), s. 109–110; **H. Lutsch**, *Register zum Verzeichnisse der Kunstdenkmäler Schlesiens. Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. 5, Breslau 1903, s. 604, 644, 660.

³ **H. Oidtmann**, *Die Rheinischen Glasmalereien vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*, t. 2, Düsseldorf 1929, s. 451–452.

⁴ **L. Kalinowski**, **H. Małkiewiczówna**, *Średniowieczne witraże Śląska*, [w:] *Między Wrocławiem a Krakowem. Sztuka gotycka na Górnym Śląsku*, red. **O. Nowak**, Katowice 1995, s. 50–51; por. *ibidem*, *Co wiemy o średniowiecznych witrażach śląskich?*, [w:] *Witraże na Śląsku. Materiały sesji Górnośląskiego Oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Chorzów 2001*, red. **T. Dudek-Bujarek**, Katowice 2002, s. 19–20, 22–23.

⁵ **E. Gajewska-Prorok**, *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*, Wrocław 2014, s. 59–60.

⁶ O budowie kościoła i klasztoru Dominikanów zob. **A. Włodarek**, *Wrocław, kościół pw. św. Wojciecha, Dominikanów*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, t. 2: *Katalog zabytków*, red., wstęp *idem*, Warszawa 1995, s. 269; **D. Galewski**, *Kościół i klasztor Dominikanów*, Wrocław 2003; **W. Brzezowski**, *Klasztor dominikanów*, [w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, red. nauk. **R. Eysymontt [et al.]**, współopr. E. Różycka-Rozpędowska, wybór haseł W. Brzezowski [et al.], Wrocław 2011, s. 208–209. Omówienie i inwentaryzacja krużganków: **E. Małachowicz**, *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, red. **Z. Świechowski**, Warszawa 1978, s. 139–143; **J. Adamski**, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017, s. 96–108, 320–329; por. **M. Szyma**, *Krużganki w klasztorach dominikańskiej prowincji Polonia do schyłku XVI wieku. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku 1226–2013. W trzecieście beatyfikacji bł. Czesława*, red. **D. Galewski**, **W. Kucharski**, **M. L. Wójcik**, Wrocław 2015, s. 163, 172.

⁷ Zob. *Baurechnungen...*, s. 291: „12 gr. cementariis de labore cannalis in stuba famulorum et fenestra in ecclesia”.

⁸ **B. Weiner**, *Contrafactur der Stadt Breslau [...] 1562*, Breslau 1926 (reprodukcja fotolitograficzna z reprintu [1826] oryginału z 1562 r.).

⁹ Zob. *Baurechnungen...*, s. 224: „29 gr. pro vitris Nicolao pictori antiquo”.

¹⁰ Zob. *ibidem*, s. 225: „3 m. pro 21 sexag. vitrorum pro ambitu”.

¹¹ Zob. *ibidem*: „3 m. pro triginta sexag. vitrorum”.

¹² *Ibidem*.

¹³ Zob. **E. Gajewska-Prorok**, *op. cit.*, s. 60. Por. *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 2, z. 4, red. **A. Birkenmajer [et al.]**, Wrocław 1961, kol. 496–497, https://ellexicon.scripores.pl/pl/lemma/CLENODIUM#haslo_pelny (data dostępu: 29.10.2023).

¹⁴ *Archiwum OO. Augustianów w Krakowie, Dochody i rozchody*, Archiwum Narodowe w Krakowie, rkps Aug. 590, s. 127.

¹⁵ *Archiv hlavního města Prahy, Sbirka rukopisů*, sign. 988, k. 244. Wnikliwej analizie umowę tę poddała **D. Adamska** (*Umowa Mikołaja Queissera z Janem z Głogowa w 1376 r. Przyczynę do śląskiego szklarstwa i inwestycji budowlanych*

been standardised yet. Understanding of the accounts is usually facilitated by their confrontation with the surviving material evidence: buildings and their glazing. Readers of the account records of the Dominican convent in Wrocław are denied this luxury, and some of the conclusions presented here must remain in the realm of hypotheses.

* The research leading up to the present paper was carried out within the project: “The Corpus of Medieval Stained Glass in Poland” funded by the National Programme for the Development of the Humanities (under grant agreement No. 0030/NPRH3/H11/82/2014). For his assistance in interpreting the documentary material, I would like to thank Dr. habil. Marcin Starzyński, Professor of the Jagiellonian University.

¹ *Baurechnungen des ehemaligen Dominikaner-Convents zu St. Adalbert in Breslau*, Ed. **H. Luchs**, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1859, No. 2, pp. 14–329. The present study aims to discuss the problem of glazing on the basis of the published documentary evidence, an objective that does not require a renewed presentation of the archival material, which was done already by **H. Luchs** (*ibidem*, pp. 211–218).

² **H. Luchs**, *Bildende Künstler in Schlesien, nach Namen und Monogrammen*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” Vol. 5 (1863), pp. 9–10; **A. Knoblich**, *Schlesiens Antheil an der Verbreitung der Glasmalerei im Mittelalter und ihrer Wiederbelebung in der Neuzeit*, “Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” Vol. 9 (1870), pp. 109–110; **H. Lutsch**, *Register zum Verzeichnisse der Kunstdenkmäler Schlesiens. Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. 5, Breslau 1903, pp. 604, 644, 660.

³ **H. Oidtmann**, *Die rheinischen Glasmalereien vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*, Vol. 2, Düsseldorf 1929, pp. 451–452.

⁴ **L. Kalinowski**, **H. Małkiewiczówna**, *Średniowieczne witraże Śląska*, [in:] *Między Wrocławiem a Krakowem. Sztuka gotycka na Górnym Śląsku*, Ed. **O. Nowak**, Katowice 1995, pp. 50–51; cf. *ibidem*, *Co wiemy o średniowiecznych witrażach śląskich?*, [in:] *Witraże na Śląsku. Materiały sesji Górnośląskiego Oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Chorzów 2001*, Ed. **T. Dudek-Bujarek**, Katowice 2002, pp. 19–20, 22–23.

⁵ **E. Gajewska-Prorok**, *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*, Wrocław 2014, pp. 59–60.

⁶ On the construction of the Dominican church and friary see **A. Włodarek**, *Wrocław, kościół p.w. św. Wojciecha, Dominikanów*, [in:] *Architektura gotycka w Polsce*, Vol. 2: *Katalog zabytków*, Ed., introduction *idem*, Warszawa 1995, pp. 269; **D. Galewski**, *Kościół i klasztor Dominikanów*, Wrocław 2003; **W. Brzezowski**, *Klasztor dominikanów*, [in:] *Leksykon architektury Wrocławia*, Ed. **R. Eysymontt [et al.]**, collab. E. Różycka-Rozpędowska, selection of entries W. Brzezowski [et al.], Wrocław 2011, pp. 208–209. For an overview and survey of the cloisters see: **E. Małachowicz**, *idem*, *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku*, [in:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, Ed. **Z. Świechowski**, Warszawa 1978, pp. 139–143; **J. Adamski**, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017, pp. 96–108, 320–329; cf. **M. Szyma**, *Krużganki w klasztorach dominikańskiej prowincji Polonia do schyłku XVI wieku. Zarys problematyki badawczej*, [in:] *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku 1226–2013. W trzecieście beatyfikacji bł. Czesława*, Ed. **D. Galewski**, **W. Kucharski**, **M. L. Wójcik**, Wrocław 2015, pp. 163, 172.

⁷ Zob. *Baurechnungen...*, p. 291: “12 gr. cementariis de labore cannalis in stuba famulorum et fenestra in ecclesia”.

⁸ **B. Weiner**, *Contrafactur der Stadt Breslau [...] 1562*, Breslau 1926 (photolithographic reproduction from the reprint [1826] of the original of 1562).

⁹ See *Baurechnungen...*, p. 224: “29 gr. pro vitris Nicolao pictori antiquo”.

¹⁰ See *ibidem*, p. 225: “3 m. pro 21 sexag. vitrorum pro ambitu”.

w Głogowie, „Sobótka” 2018, nr 1). O samej księdze zob. **M. Kremličková**, *Staroměstské soudní knihy pro dluhy pod 10 kop z let 1370–1391 a 1410–1449*, Praha 1952.

¹⁶ Zob. *Baurechnungen...*, s. 239: „1 flor. pro vitris venecialibus”.

¹⁷ Zob. *ibidem*, s. 254: „Item 1 flor. et 6 gr. pro vitris venecialibus”.

¹⁸ Zob. *ibidem*, s. 266: „Item 25 gr. pro vitris venecialibus ad fenestram in camera prope expensam”.

¹⁹ *Ibidem*. Por. *Expensa* [hasło], [w:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 3, z. 10, red. **M. Plezia**, Wrocław 1974, kol. 1458–1461, https://elexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/expensa#haslo_pelny (data dostępu: 29.10.2023).

²⁰ Zob. *Baurechnungen...*, s. 286 (1494 r.): „1 flor. pro vitris silvestribus sive montanis”; *ibidem*, s. 256–257 (1498 r.): „1 m. et 4 gr. pro 10 sexag. vitrorum silvestrium”.

²¹ **M. Baliński, T. Lipiński**, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1844, s. 358.

²² AGAD, *Archiwum Skarbu Koronnego, Sign. O. 1 II, k. 82–82v*. Druk: *Inwentarz zamku i starostwa oświęcimskiego z 1549 roku*, oprac. M. Ferenc, „Kroniki Zamkowe. Studia i Materiały do Dziejów Oświęcimia” t. 1 (2017), s. 24–25.

²³ *Archiwum OO. Augustianów w Krakowie, Inwentarz kościelny i klasztorny, Archiwum Narodowe w Krakowie, XX. Augustyanów*, Aug. 584, s. 18–21; *Inwentarz kościoła św. Katarzyny, Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, Inwentarze kościelne 1816–1848*, WM 552, In. 7, s. 19.

²⁴ Wzory niektórych przeszkleń w krużganku opublikował **A. von Esenwein** (*Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*, Graz 1866, s. 129, il. 65–66).

²⁵ Zob. *Materiały i notatki różne Bolesława Podczaszyńskiego*, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, sygn. 10070 IV, k. 113.

²⁶ Zob. **D. Horzela**, *Cud światła. Średniowieczne witraże w Polsce* [kat. wystawy], Muzeum Narodowe w Krakowie, noty kat. E. Bernady [et al.], Kraków 2020, s. 174–175, nr kat. 38 (D. Horzela), s. 176–177, nr kat. 39 (*eadem*), s. 200–201, nr kat. 53 (*eadem*).

²⁷ *Szyby kolorowe w Kościołach Krakowskich. Zebrał i odmalował Ludwik Łepkowski w 1864 i 1865 r.*, Instytut Historii Sztuki UJ, rkps.

²⁸ Zob. *Baurechnungen...*, s. 257: „4 gr. pro minio ad coloranda ferramenta fenestrarum librarie”.

²⁹ *Baurechnungen...*, s. 256–258.

³⁰ **E. Gajewska-Prorok** (*op. cit.*, s. 60) tłumaczy odmiennie: „za kolorowe szkła (witraże) z obrazami (przedstawieniami)”.

³¹ Zob. *Baurechnungen...*, s. 262: „Pro vitris ad angulos faciendos pro fenestris et pro coloribus”.

³² Zob. *ibidem*, s. 265 (1495 r.): „9 gr. et 4 d. de labore lavatorii in infirmeria, de fenestra in capella Trinitatis et lavatorii in refectorio” (*Baurechnungen...*, s. 265). Wydatek opiewa na dwa ławaterze (jeden w infirmerii, drugi w refektarzu) oraz na okna w kaplicy.

³³ Zob. *ibidem*, s. 246 (1493 r.): „9 gr. mensatori pro circumferenciis fenestrarum ad cellas fratrum”.

³⁴ Zob. *ibidem*, s. 265 (1495 r.): „4 gr. seratori pro labore fenestrarum in infirmeria”.

³⁵ Zob. *ibidem*, s. 247 (1493 r.): „6 d. pro ferramentis ad fenestras in coquina”.

³⁶ Zob. *ibidem*, s. 251 (1493 r.): „6 fert. et 3 gr. dolatoribus lapidum ad ecclesiam et ad fenestras expense”; *ibidem*, s. 252 (1494 r.): „13 gr. pro stano ad fenestras expense”; *ibidem*, s. 253 (1494 r.): „18 d. pro cerevisia fratri qui facit fenestras in expensa”; *ibidem*, s. 266 (1496 r.): „32 gr. pro plumbo ad fenestram in expensa”; *ibidem*, s. 278 (1497 r.): „7 gr. pro spaco ad fenestram in expensa”; *ibidem*, s. 287 (1499 r.): „20 gr. pro ferramentis ad rethe ferreum in fenestra expense”.

³⁷ **K. Kaczmarek**, *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań 2008, s. 6, 50, 88, 260.

³⁸ Zob. *Baurechnungen...*, s. 225 (1489 r.): „6 gr. fratri Martino Moler pro utensilibus ad vitra facienda et trahenda”; *ibidem*, s. 227 (jw.): „3 gr. Martino Moler vor lot”.

³⁹ *Ibidem*, s. 289.

⁴⁰ Por. przyp. 37.

⁴¹ Zob. *Baurechnungen...*, s. 241: „2 gr. fratri Blasio pro instrumentis ligneis ad dolandas fenestras in expensa”.

¹¹ See *ibidem*: “3 m. pro triginta sexag. vitrorum”.

¹² *Ibidem*.

¹³ See **E. Gajewska-Prorok**, *op. cit.*, p. 60. Cf. *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, Vol. 2, No. 4, Ed. **A. Birkenmajer [et al.]**, Wrocław 1961, col. 496–497, https://elexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/CLENODIUM#haslo_pelny (access date: 29.10.2023).

¹⁴ Archiwum OO. Augustianów w Krakowie (Archive of the Augustians in Cracow), *Dochody i rozchody* (Incomes and expenditure), Archiwum Narodowe (National Archives) in Cracow, MS Aug. 590, p. 127.

¹⁵ Archiv hlavního města Prahy, Sbirka rukopisů (Archive of the Capital City of Prague, Handwritten records), Ref. 988, p. 244. For in-depth analysis of this contract see **D. Adamska**, *Umowa Mikołaja Queissera z Janem z Głogowa w 1376 r. Przyczynek do śląskiego szklarstwa i inwestycji budowlanych w Głogowie*, “Sobótka” 2018, No. 1, pp. 143–154. On the record itself, see **M. Kremličková**, *Staroměstské soudní knihy pro dluhy pod 10 kop z let 1370–1391 a 1410–1449*, Praha 1952.

¹⁶ See *Baurechnungen...*, p. 239: “1 flor. pro vitris venecialibus”.

¹⁷ See *ibidem*, p. 254: “Item 1 flor. et 6 gr. pro vitris venecialibus”.

¹⁸ See *ibidem*, p. 266: “Item 25 gr. pro vitris venecialibus ad fenestram in camera prope expensam”.

¹⁹ *Ibidem*. See the entry *Expensa*, [in:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, Vol. 3, No. 10, Ed. **M. Plezia**, Wrocław 1974, col. 1458–1461, https://elexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/expensa#haslo_pelny (access date: 29.10.2023).

²⁰ See *Baurechnungen...*, p. 286 (1494): “1 flor. pro vitris silvestribus sive montanis”; *ibidem*, pp. 256–257 (1498): “1 m. et 4 gr. pro 10 sexag. vitrorum silvestrium”.

²¹ **M. Baliński, T. Lipiński**, *Starożytność polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, Vol. 2, Part 1, Warszawa 1844, p. 358.

²² AGAD, *Archiwum Skarbu Koronnego, Sign. O. 1 II, k. 82–82v*. Druk: *Inwentarz zamku i starostwa oświęcimskiego z 1549 roku*, Ed. **M. Ferenc**, “Kroniki Zamkowe. Studia i Materiały do Dziejów Oświęcimia” Vol. 1 (2017), pp. 24–25.

²³ *Archiwum OO. Augustianów w Krakowie (Archive of the Augustinians in Cracow), Inwentarz kościelny i klasztorny* (Inventory of the church and friary), Archiwum Narodowe w Krakowie (National Archives in Cracow), *XX. Augustyanów*, Aug. 584, pp. 18–21; *Inwentarz kościoła św. Katarzyny* (Inventory of the church of St. Catherine), Archiwum Wolnego Miasta Krakowa (Archive of the Free City of Cracow), *Inwentarze kościelne* (Church inventories) 1816–1848, WM 552, In. 7, p. 19.

²⁴ Designs of some of the glazing in the cloister were published by **von Esenwein** (*Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*, Graz 1866, p. 129, Fig. 65–66).

²⁵ *Materiały i notatki różne Bolesława Podczaszyńskiego*, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (Jagiellonian Library in Cracow), Ref. 10070 IV, p. 113.

²⁶ See **D. Horzela**, *Cud światła. Średniowieczne witraże w Polsce* [exhibition cat.], National Museum in Krakow, cat. entries by E. Bernady [et al.], Kraków 2020, pp. 174–175, Cat. No. 38 (by D. Horzela), pp. 176–177, Cat. No. 39 (*eadem*), pp. 200–201, Cat. No. 53 (*eadem*).

²⁷ *Szyby kolorowe w kościołach krakowskich. Zebrał i odmalował Ludwik Łepkowski w 1864 i 1865 r.*, Institute of Art History, Jagiellonian University, typescript.

²⁸ Zob. *Baurechnungen...*, p. 257: “4 gr. pro minio ad coloranda ferramenta fenestrarum librarie”.

²⁹ *Baurechnungen...*, pp. 256–258.

³⁰ **E. Gajewska-Prorok** (*op. cit.*, p. 60) translates the passage differently: “for coloured glass (stained glass) with pictures (representations)”

³¹ See *Baurechnungen...*, p. 262: “Pro vitris ad angulos faciendos pro fenestris et pro coloribus”.

³² See *ibidem*, p. 265 (1495): “9 gr. et 4 d. de labore lavatorii in infirmeria, de fenestra in capella Trinitatis et lavatorii in refectorio” (*Baurechnungen...*, p. 265). The expenditure covers two lavabos (one in the infirmary, the other in the refectory) and windows in the chapel.

³³ See *ibidem*, p. 246 (1493): “9 gr. mensatori pro circumferenciis fenestrarum ad cellas fratrum”.

³⁴ See *ibidem*, p. 265 (1495): “4 gr. seratori pro labore fenestrarum in infirmeria”.

³⁵ See *ibidem*, p. 247 (1493): “6 d. pro ferramentis ad fenestras in coquina”.

³⁶ See *ibidem*, p. 251 (1493): “6 fert. et 3 gr. dolatoribus lapidum ad ecclesiam et

⁴² Zob. *ibidem*, s. 260: „3 gr. fratri Johanni de Schueydnitz qui fenestras laborat”; *ibidem*, s. 262: „3 gr. fratri Johanni de Schueydnitz propter labores fenestrarum”.

⁴³ Zob. *ibidem*, s. 302: „1 gr. fratri Henrico pro clavis parvis ad fenestras”.

⁴⁴ Zob. *ibidem*, s. 256: „22 gr. fratribus qui laborant pulpita ad librariam et qui faciunt fenestras”.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 271.

⁴⁶ Zob. *ibidem*, s. 271: „18 d. fratribus qui fenestras laborant”; *ibidem*, s. 272: „2 gr. fratribus qui fenestras laboraverunt”.

⁴⁷ Zob. **Teofil Prezbiter**, *Diversarum artium schedula. Średniowieczny zbiór przepisów o sztukach rozmaitych*, przeł., oprac. S. Kobielius, Kraków 1998, s. 51.

⁴⁸ Zob. *Baurechnungen...*, s. 221 (1488 r.): „18 gr. pro ferramentis ad fenestras vitreas”; *ibidem*, s. 224 (jw.): „5 gr. pro ferramentis ad fenestras”; *ibidem*, s. 227 (1489 r.): „5 ½ gr. pro ferramentis pro fenestris ambitu”, „18 gr. pro ferramentis ad fenestras vitreas”; *ibidem*, s. 232 (1490 r.): „5 gr. pro ferramentis ad fenestras”; *ibidem*, s. 235: (1491 r.): „3 gr. pro instrumentis ferreis pro fenestra”; *ibidem*, s. 236 (jw.): „16 d. pro instrumentis ferreis ad fenestras”; *ibidem*, s. 240 (1492 r.): „6 gr. pro ferramentis ad fenestras”.

⁴⁹ Zob. przyp. 16, 17, 21–23.

⁵⁰ Zob. *Baurechnungen...*, s. 245 (1494 r.): „7 gr. pro vitris ad angulos fenestrarum”; *ibidem*, s. 245 (1493 r.): „7 gr. pro vitris ad angulos fenestrarum”; *ibidem*, s. 251 (1493 r.): „15 gr. pro vitris ad angulos fenestrarum”.

⁵¹ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 1, z. 4, red. **A. Birkenmajer [et al.]**, Warszawa 1956, kol. 519–520, https://ellexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/angulus#haslo_pelny (data dostępu: 29.10.2023).

⁵² Zob. *Baurechnungen...*, s. 232: „5 gr. pro ferramentis ad fenestras”; zob. też przyp. 43.

⁵³ **J. Amman, H. Sachs**, *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden / hoher und nidriger / geistlicher und weltlicher / aller Künsten / handwercken und händeln [...]*, Frankfurt am Main 1568.

⁵⁴ **Teofil Prezbiter**, *op. cit.*, s. 51.

⁵⁵ W oryginalnej: „Si ripa rote non bene cooperitur et anguli in plumbo bene non ocludantur, ventus flat Per eas, calor de stuba exit et ita nullam utilitatem hominibus facit, sed eos fallit et decipit, nobis vero magistris non bonam famam crescit sed earn minui, etc.”. W tekście cytuję tłumaczenie według: **A. Wejnert**, *Starożytności Warszawy*, seria 2, t. 4, Warszawa 1856, s. 384; **E. Rastawiecki**, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 3, Warszawa 1857, s. 482.

⁵⁶ **P. Świtkowski**, *Budowanie wiejskie. Dziedzicom dóbr i posesorom toż wszystkim jakążkolwiek zwierzchność po wsiach i miasteczkach mającym do uwagi i praktyki podane. Z figurami*, Warszawa–Lwów 1782, s. 251; por. **A. Wyrobisz**, *Szkoło w Polsce od XIV do XVII wieku*, Wrocław 1968, s. 125, przyp. 76.

⁵⁷ Zob. *Baurechnungen...*, s. 221: „7 gr. pro reparatione instrumenti ad plumbum pro fenestris, vor die bleychie”.

⁵⁸ Zob. *ibidem*, s. 224.

⁵⁹ Zob. *ibidem*, s. 295: „18 gr. pro instrumento ad praeparandum et praescindendum plumbum ad fenestras vitreas”.

⁶⁰ Zob. *ibidem*, s. 233: „eodem [seratori – D. H.] 28 d. trahentibus plumbum pro fenestris”.

⁶¹ Zob. **H. Oidtmann**, *op. cit.*, t. 2, s. 451–452; **F. Cortés Pizano**, *Medieval Window Lead Comes from Pedralbes (Catalonia) and Altenberg (Germany): a Comparative Study*, „Corpus Vitrearum Newsletter” t. 47 (2000), s. 25–26.

⁶² Szczegółowo technologia ta została opisana w rozdziale 25 (*De fudendis calamis*) traktatu *De diversis artibus*. Zob. **Antoine de Pise: l'art du vitrail vers 1400**, dir. **C. Lautier, D. Sandron**, Paris 2008, s. 311 (tam wersja oryginalna i tłumaczenie na język francuski).

⁶³ Dokładny opis technologii znany jest z późnego, XVIII-wiecznego przekazu Adriaana Bommeneego, architekta miejskiego Veere. Zob. *Het „Testament” van Adriaan Bommenee. Praktijkveraringen van een Veerse Bouw- en waterbouwkundige uit de 18e eeuw*, red. **M. I. Gerhardt [et al.]**, Middelburg 1988, s. 187; por. **J. M. A. Caen**, *The Production of Stained Glass in the County of Flanders and the Duchy of Brabant from the XVth to the XVIIIth Centuries: Materials and Techniques*, Turnhout 2009, s. 296.

⁶⁴ Zob. *Statuta pictorum. Kommentierte Edition der Maler(zunft)ordnungen im deutschsprachigen Raum des Alten Reiches*, Hrsg. **A. Tacke**, Petersberg 2018,

ad fenestras expense”; ibidem, p. 252 (1494): „13 gr. pro stanno ad fenestras expense”; *ibidem*, p. 253 (1494): „18 d. pro cerevisia fratri qui facit fenestras in expensa”; *ibidem*, p. 266 (1496): „32 gr. pro plumbo ad fenestram in expensa”; *ibidem*, p. 278: (1497): „7 gr. pro spaco ad fenestram in expensa”; *ibidem*, p. 287 (1499): „20 gr. pro ferramentis ad rethe ferreum in fenestra expense”.

³⁷ **K. Kaczmarek**, *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań 2008, pp. 6, 50, 88, 260.

³⁸ See *Baurechnungen...*, p. 225 (1489): „6 gr. fratri Martino Moler pro utensilibus ad vitra facienda et trahenda”; *ibidem*, p. 227 (id.): „3 gr. Martino Moler vor lot”.

³⁹ *Ibidem*, p. 289.

⁴⁰ See note 37.

⁴¹ See *Baurechnungen...*, p. 241: „2 gr. fratri Blasio pro instrumentis ligneis ad dolandas fenestras in expensa”.

⁴² See *ibidem*, p. 260: „3 gr. fratri Johanni de Schueydnitz qui fenestras laborat”; *ibidem*, p. 262: „3 gr. fratri Johanni de Schueydnitz propter labores fenestrarum”.

⁴³ See *ibidem*, p. 302: „1 gr. fratri Henrico pro clavis parvis ad fenestras”.

⁴⁴ See *ibidem*, p. 256: „22 gr. fratribus qui laborant pulpita ad librariam et qui faciunt fenestras”.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 271.

⁴⁶ See *ibidem*, p. 271: „18 d. fratribus qui fenestras laborant”; *ibidem*, p. 272: „2 gr. fratribus qui fenestras laboraverunt”.

⁴⁷ See Theophilus Presbyter, *An Essay upon Various Arts, in Three Books, by Theophilus, called also Rugerus, Priest and Monk*, Transl., Notes R. Hendrie, London 1847, p. 155.

⁴⁸ See *Baurechnungen...*, p. 221 (1488): „18 gr. pro ferramentis ad fenestras vitreas”; *ibidem*, p. 224 (id.): „5 gr. pro ferramentis ad fenestras”; *ibidem*, p. 227 (1489): „5 ½ gr. pro ferramentis pro fenestris ambitu”, „18 gr. pro ferramentis ad fenestras vitreas”; *ibidem*, p. 232 (1490): „5 gr. pro ferramentis ad fenestras”; *ibidem*, p. 235: (1491): „3 gr. pro instrumentis ferreis pro fenestra”; *ibidem*, p. 236 (id.): „16 d. pro instrumentis ferreis ad fenestras”; *ibidem*, p. 240 (1492): „6 gr. pro ferramentis ad fenestras”.

⁴⁹ See notes 16, 17, 21–23.

⁵⁰ See *Baurechnungen...*, p. 245 (1494): „7 gr. pro vitris ad angulos fenestrarum”; *ibidem*, p. 245 (1493): „7 gr. pro vitris ad angulos fenestrarum”; *ibidem*, p. 251 (1493): „15 gr. pro vitris ad angulos fenestrarum”.

⁵¹ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, Vol. 1, No. 4, Ed. **A. Birkenmajer [et al.]**, Warszawa 1956, col. 519–520, https://ellexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/angulus#haslo_pelny (access date: 29.10.2023).

⁵² See *Baurechnungen...*, p. 232: „5 gr. pro ferramentis ad fenestras”; see also note 43.

⁵³ **J. Amman, H. Sachs**, *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden / Hoher und Nidriger / Geistlicher und Weltlicher / aller Künsten / Handwercken und Händeln [...]*, Frankfurt am Main 1568.

⁵⁴ **Theophilus Presbyter**, *op. cit.*, p. 51.

⁵⁵ In the original: „Si ripa rote non bene cooperitur et anguli in plumbo bene non ocludantur, ventus flat Per eas, calor de stuba exit et ita nullam utilitatem hominibus facit, sed eos fallit et decipit, nobis vero magistris non bonam famam crescit sed earn minui, etc.”. For a Polish translation see: **A. Wejnert**, *Starożytności Warszawy*, Series 2, Vol. 4, Warszawa 1856, p. 384; **E. Rastawiecki**, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, Vol. 3, Warszawa 1857, p. 482.

⁵⁶ **P. Świtkowski**, *Budowanie wiejskie. Dziedzicom dóbr i posesorom toż wszystkim jakążkolwiek zwierzchność po wsiach i miasteczkach mającym do uwagi i praktyki podane. Z figurami*, Warszawa–Lwów 1782, p. 251; cf. **A. Wyrobisz**, *Szkoło w Polsce od XIV do XVII wieku*, Wrocław 1968, p. 125, note 76.

⁵⁷ See *Baurechnungen...*, p. 221: „7 gr. pro reparatione instrumenti ad plumbum pro fenestris, vor die bleychie”.

⁵⁸ See *ibidem*, p. 224.

⁵⁹ See *ibidem*, p. 295: „18 gr. pro instrumento ad praeparandum et praescindendum plumbum ad fenestras vitreas”.

⁶⁰ See *ibidem*, p. 233: „eodem [seratori – D. H.] 28 d. trahentibus plumbum pro fenestris”.

⁶¹ **H. Oidtmann**, *op. cit.*, Vol. 2, pp. 451–452; **F. Cortés Pizano**, *Medieval Window Lead Comes from Pedralbes (Catalonia) and Altenberg (Germany): a Comparative Study*, „Corpus Vitrearum Newsletter” Vol. 47 (2000), pp. 25–26.

t. 5, s. 700, 703, 707, 711. Por. **H. Oidtmann**, *op. cit.*, t. 2, s. 451; **G. Frenzel**, *Die Verbleiung historischer Glasgemälde*, [w:] *Corpus Vitrearum: Akten des 16. Internationalen Kolloquiums in Bern 1991. Tagung für Glasmalereiforschung*, herausgegeben von der Kommission für das *Corpus Vitrearum in der Schweiz*, Hrsg. **E. J. Beer**, Bern 1991, s. 2; **F. Cortés Pizano**, *op. cit.*, s. 32, przyp. 7.

⁶⁵ O właściwościach tak pozyskanego ołowiu zob. **J. Caen**, *op. cit.*, s. 296.

⁶⁶ Zob. *Statuta pictorum...*, t. 4, s. 310, 311.

⁶⁷ Zob. **E. Rastawiecki**, *op. cit.*, s. 482: „Item talis nos magistri vomus ut habeat bona instrumenta sui artificii specia, percipue winde, que Almanice vocatur, Polonice vero kolowroth, in quo potest facere bonum fortem, latum, et profundum plumbum ad membranas spectantem [...]”.

⁶⁸ **J. Amman, H. Sachs**, *op. cit.*

⁶⁹ Zob. *Baurechnungen...*, s. 244: „I m. pro ferreo instrumento in quo plumbum funditur pro fenestris”. Zob. też *Het „Testament”...*, s. 187; por. **J. Caen**, *op. cit.*, s. 296.

⁷⁰ Zob. *Het „Testament”...*, s. 187: „Een glaasemaaker die een goet gietzyzer met goede winden heeft soo is nu de rest maar kinderspel”.

⁷¹ Rękopis łaciński, papierowy; pergaminowe karty ochronne zapisane minuskułą karolińską; oprawa średniowieczna: deski obleczone brązową skórą, zdobioną ślepymi tłoczeniami florystyczno-geometrycznymi z zachowanym jednym śladem po zapięciu pośrodku bloku kodeksu; na grzbiecie u góry napis: „Tractatus | De memoria artificiali”, będący tytułem pierwszego tekstu w rękopisie, znanego jako *Nota de memoria artificiali secundum Parisienses* (kk. 1r–10r). Blok rękopisu 15 × 10,5 cm, gabaryty rękopisu 16 × 10,5 × 8,5 cm; foliacja: kk. I–III, 1–66, 1 nlb., 67, 1 nlb., 68–144, 4 nlb., 145–147, 1 nlb., 148–345, 1 nlb., 346–392, IV–V = 13 + 392 = 405 kk. Opis kodykologiczny według: **D. Horzela**, *op. cit.*, s. 108–109, nr kat. 1 (Ł. Krzyszczuk). Wolumin zawiera treść różnych wyciągów i notatek z zakresu m.in. teologii (traktaty moralistyczno-filozoficzne, dzieła homiletyczne i egzegetyczne, pisma dotyczące prawa kanonicznego), astronomii i astrologii czy historiografii Śląska. Datowanie tekstu na podstawie analizy paleograficznej na drugą połowę XV w. – zob. **W. Wackernagel**, *Zur Kunstgeschichte von Breslau*, „Monatschrift von und für Schlesien” 1829, nr 2, s. 556 i przyp. 22; *idem*, *Die deutsche Glasmalerei. Geschichtlicher Entwurf mit Belegen*, Leipzig 1855, s. 172–176; inaczej, bo na pierwszą połowę XV w. (bez argumentacji), datowali rękopis **L. Kalinowski** i **H. Małkiewiczówna** (*Średniowieczne witraże...*, s. 49; *Co wiemy...*, s. 22). Edycja łacińska tekstu wraz z tłumaczeniem na język polski: **Teofil Prezbitier**, *op. cit.*, s. 171–174; edycja z tłumaczeniem francuskim: *Antoine de Pise...*, s. 327–330; fragmenty w językach polskim i angielskim: **E. Gajewska-Prorok**, *op. cit.*, s. 31–34.

⁷² Analiza wypisu z Żagania: **H. Oidtmann**, *op. cit.*, t. 1, Düsseldorf 1912, s. 24–26, 28, 35–36, 39, 164; **L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna**, *Średniowieczne witraże...*, s. 49 i przyp. 39 z wykazem starszej literatury dotyczącej żagańskiego rękopisu; **C. Lautier**, *Die Erfindung des Silbergelbs in der Glasmalerei*, „Kölner Domblatt” t. 64 (1999), s. 258–259; **L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna**, *Co wiemy...*, s. 22; **K. Boulanger**, *Les traités médiévaux de peinture sur verre*, „Bibliothèque de l’École des Chartes” 2004, nr 1, s. 208–209; **B. Kurmann-Schwarz**, *De Théophile à Cennino Cennini: pratique du vitrail et statut du peintre verrier à travers les textes*, [w:] *Vitrail: Ve-XXIe siècle*, dir. **M. Hérold, V. David**, Paris 2014, s. 338, 340–341; **D. Horzela**, *op. cit.*, s. 108–109, nr kat. 1 (Ł. Krzyszczuk).

⁷³ Zob. **M. Machowski**, *Żagań, kościół par. pw. Panny Marii i św. Jana Chr. oraz klasztor Augustianów*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce...*, t. 2, s. 276.

⁷⁴ Zob. **Teofil Prezbitier**, *op. cit.*, s. 173: „Accipe stannum purum et adde quintam partem plumbi e t infunde in ferro vel in ligno et fac calamos, cum quibus opus tuum solidabis”.

⁷⁵ Zob. *Statuta pictorum...*, t. 2, s. 200–201.

⁷⁶ Zob. **E. Rastawiecki**, *op. cit.*, s. 484: „Et hoc ideo ne a suspecto esset magistro, vel non erudito, alias oth parthaeza, quiapauci sunt magistri eruditi nostri artificii sed multi socii, aliqui boni student apud eruditum magistrum nonnull apud sacerdotas quam Monachos et non eruditos”.

⁷⁷ O cechu wrocławskim i jego regulacjach prawnych – zob. *Statuta pictorum...*, t. 1, s. 377–512.

⁷⁸ Transkrypcja w: *Statuta pictorum...*, t. 1, s. 503–504. Tekst przywileju z 1390 r. omówił wcześniej **W. Wackernagel** (*op. cit.*, s. 505–506); opubli-

⁶² This technique is described in detail in chapter 25 (*De fundendis calamis*) of the treatise *De diversis artibus*. See *Antoine de Pise: l’art du vitrail vers 1400*, dir. **C. Lautier, D. Sandron**, Paris 2008, p. 311 (original and a French translation).

⁶³ A detailed description of the technique is known from a late 18th-c. account by *Adriaan Bommenee*, a municipal architect of the town of *Veere*. See *Het „Testament” van Adriaan Bommenee. Praktijkervaringen van een Veerse Bouw- en waterbouwkundige uit de 18e eeuw*, Ed. **M. I. Gerhardt [et al.]**, Middelburg 1988, p. 187; cf. **J. M. A. Caen**, *The Production of Stained Glass in the County of Flanders and the Duchy of Brabant from the XVth to the XVIIIth Centuries: Materials and Techniques*, Turnhout 2009, p. 296.

⁶⁴ See *Statuta pictorum. Kommentierte Edition der Maler(zunft)ordnungen im deutschsprachigen Raum des Alten Reiches*, Hrsg. **A. Tacke**, Petersberg 2018, Vol. 5, pp. 700, 703, 707, 711. See **H. Oidtmann**, *op. cit.*, Vol. 2, p. 451; **G. Frenzel**, *Die Verbleiung historischer Glasgemälde*, [in:] *Corpus Vitrearum: Akten des 16. Internationalen Kolloquiums in Bern 1991. Tagung für Glasmalereiforschung*, herausgegeben von der Kommission für das *Corpus Vitrearum in der Schweiz*, Ed. **E. J. Beer**, Bern 1991, p. 2; **F. Cortés Pizano**, *op. cit.*, p. 32, note 7.

⁶⁵ On the properties of lead comes extracted in this way see **J. Caen**, *op. cit.*, p. 296.

⁶⁶ See *Statuta pictorum...*, Vol. 4, pp. 310, 311.

⁶⁷ See **E. Rastawiecki**, *op. cit.*, p. 482: „Item talis nos magistri vomus ut habeat bona instrumenta sui artificii specia, percipue winde, que Almanice vocatur, Polonice vero kolowroth, in quo potest facere bonum fortem, latum, et profundum plumbum ad membranas spectantem [...]”.

⁶⁸ **J. Amman, H. Sachs**, *op. cit.*

⁶⁹ See *Baurechnungen...*, p. 244: „I m. pro ferreo instrumento in quo plumbum funditur pro fenestris”. See also *Het „Testament”...*, s. 187, cf. **J. Caen**, *op. cit.*, p. 296.

⁷⁰ See *Het „Testament”...*, p. 187: „Een glaasemaaker die een goet gietzyzer met goede winden heeft soo is nu de rest maar kinderspel”.

⁷¹ Manuscript, in Latin, written on paper; parchment protective pages inscribed in Carolingian minuscule; medieval binding; boards covered with brown leather, decorated with blind tooling in floral-geometric ornaments, with traces of a clasp visible in the centre of the block; inscribed at the top of the spine: „Tractatus | De memoria artificiali”, being the title of the first text in the manuscript, known as *Nota de memoria artificiali secundum Parisienses* (pp. 1r–10r). Manuscript block 15 × 10.5 cm, manuscript dimensions 16 × 10.5 × 8.5 cm; foliation: pp. I–III, 1–66, 1 unpaginated], 67, 1 unpaginated, 68–144, 4 unpaginated, 145–147, 1 unpaginated, 148–345, unpaginated 346–392, IV–V = 13 + 392 = 405 pp. Codicological description according to: **D. Horzela**, *op. cit.*, pp. 108–109, Cat. No. 1 (Ł. Krzyszczuk). The volume includes various extracts and notes on, theology (moral and philosophical treatises, homiletical and exegetical works, writings on canon law), astronomy and astrology or Silesian historiography. On the basis of palaeographical analysis, the text is dated to the second half of the 15th c. – see **W. Wackernagel**, *Zur Kunstgeschichte von Breslau*, „Monatschrift von und für Schlesien” 1829, No. 2, p. 556 and note 22; *idem*, *Die deutsche Glasmalerei. Geschichtlicher Entwurf mit Belegen*, Leipzig 1855, p. 172–176; a different date of the manuscript, the first half of the 15th century, was given (without substantiation), by **L. Kalinowski** and **H. Małkiewiczówna** (*Średniowieczne witraże...*, p. 49; *Co wiemy...*, p. 22). For a Latin edition of the text with a Polish translation: **Teofil Prezbitier**, *op. cit.*, pp. 171–174; for an edition with French translation see: *Antoine de Pise...* pp. 327–330; for excerpts in Polish and English: **E. Gajewska-Prorok**, *op. cit.*, pp. 31–34.

⁷² For an analysis of the Żagań text see: **H. Oidtmann**, *op. cit.*, Vol. 1, Düsseldorf 1912, pp. 24–26, 28, 35–36, 39, 164; **L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna**, *Średniowieczne witraże...*, p. 49 and note 39 with a list of earlier literature; **C. Lautier**, *Die Erfindung des Silbergelbs in der Glasmalerei*, „Kölner Domblatt” Vol. 64 (1999), pp. 258–259; **L. Kalinowski, H. Małkiewiczówna**, *Co wiemy...*, p. 22; **K. Boulanger**, *Les traités médiévaux de peinture sur verre*, „Bibliothèque de l’École des Chartes” 2004, No. 1, pp. 208–209; **B. Kurmann-Schwarz**, *De Théophile à Cennino Cennini: pratique du vitrail et statut du peintre verrier à travers les textes*, [in:] *Vit-*

kował go jako pierwszy **A. Schultz** (*Urkundliche Geschichte der Breslauer Maler-Innung in den Jahren 1345 bis 1523*, Breslau 1866, s. 19–22), zaraz po nim **G. Korn** (*Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus Zeit vor 1400*, Hrsg. **idem**, Breslau 1867, s. 85–87, nr 60). Zob. też *Schlesische Gläser. Eine Studie über die schlesische Glasindustrie früherer Zeit nebst einem beschreibenden Katalog der Gläserammlung des Museums schlesischer Altertümer zu Breslau*, Hrsg. **E. von Czihak**, Breslau 1891, s. 42.

⁷⁹ Transkrypcja w: *Statuta pictorum...*, t. 1, s. 507–508.

⁸⁰ Zob. *Baurechnungen...*, s. 224: „29 gr. pro vitris Nicolao pictori antiquo”.

⁸¹ Zob. *ibidem*, s. 224–225: „6 fert. magistro Jacobo pictori pro clenodiis vitreis ad fenestras ambitus”.

⁸² *Ibidem*, s. 272, 276, 291.

⁸³ **A. Schultz** (*op. cit.*, s. 65), a za nim **J. Witkowski** (*Gotycki ołtarz główny kościoła Świętych Piotra i Pawła w Legnicy*, Legnica 1997, s. 66) warunkowo utożsamili Obilmana, notowanego w źródłach do 1485 r., z Mikołajem, aktywnym przy szkleniu okien konwentu wrocławskich dominikanów w r. 1488. Informacje źródłowe o Obilmanie zebrał **A. Schultz** (*op. cit.*, s. 65–66; por. **J. Witkowski**, *op. cit.*, s. 64–68). Sprawę twórczości Obilmana omówiła **A. Patała** (*Pod znakiem świętego Sebalda. Rola Norymbergi w kształtowaniu późnogotyckiego malarstwa tablicowego na Śląsku*, Wrocław 2018, s. 144–147, 176).

⁸⁴ **A. Schultz**, *op. cit.*, s. 75–76. Artysta ten, urodzony ok. 1460 r. w Geislingen an der Steige w Badenii-Wirtembergii, uzyskał prawa miejskie Wrocławia w 1483 r. i założył tam prężnie działającą pracownię, którą prowadził aż do śmierci w r. 1525. Obszerna literatura na temat tego zagadnienia została zebrana m.in. w biograficznych słownikach artystów – zob. **J. Kostowski**, *Jakob (Jakob) Beinhart*, [w:] *Allgemeines Künstlerlexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Hrsg. **G. Meißner [et al.]**, München–Leipzig 1994, t. 8; **R. Sachs**, *Lexikon der bildenden Künstler und Kunsthandwerker Schlesiens bis 1945*, t. 1, Breslau 2001, s. 321; *Beinhart, Jacob (d. Ä.)*, [w:] *Künstler der Jagiellonen-Ära in Mitteleuropa*, Bearb. M. Iseler, S. Lorenz-Rupsch, M. Hörsch, Mitarb. J. Kneiff, A. Szewczyk, Ostfildern 2013; ostatnio z podsumowaniem literatury przedmiotu: **R. Kaczmarek**, *Jakob Beinhart – kariera imigranta. Uwagi o genezie stylu i wczesnych pracach mistrza*, [w:] *Migracje. Sztuka późnogotycka na Śląsku*, red. nauk. **A. Patała**, Wrocław 2018, por. też **D. Horzela**, **M. Walczak**, *Nieznane dzieła z kręgu Jakoba Beinharta? Glossa do badań nad śląską rzeźbą drewnianą początku XVI wieku*, [w:] *Ingenium et labor. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Ziembie z okazji 60. urodzin*, red. nauk. **P. Borusowski [et al.]**, Warszawa 2020, s. 91–98.

⁸⁵ **H. Luchs**, *op. cit.*, s. 9–10; **A. Schultz**, *op. cit.*, s. 70.

rail: Ve-XXIe siècle, dir. **M. Hérold**, **V. David**, Paris 2014, pp. 338, 340–341; **D. Horzela**, *op. cit.*, pp. 108–109, Cat. No. 1 (Ł. Krzyszczuk).

⁷³ See **M. Machowski**, *Zagań, kościół par. p.w. Panny Marii i św. Jana Chr. oraz klasztor Augustianów*, [in:] *Architektura gotycka w Polsce...*, Vol. 2, p. 276.

⁷⁴ See **Theophilus Presbyter**, *op. cit.*, p. 173: “Accipe stannum purum et adde quintam partem plumbi et infunde in ferro vel in ligno et fac calamos, cum quibus opus tuum solidabis”.

⁷⁵ See *Statuta pictorum...*, Vol. 2, pp. 200–201.

⁷⁶ See **E. Rastawiecki**, *op. cit.*, p. 484: “Et hoc ideo ne a suspecto esset magistro, vel non erudito, alias oth parthaeza, quiapauci sunt magistri eruditi nostri artificio sed multi socii, aliqui boni student apud eruditum magistrum nonnulli apud sacerdotes quam Monachos et non eruditos”.

⁷⁷ On the Wrocław guild and its legal regulations, see *Statuta pictorum...*, Vol. 1, pp. 377–512.

⁷⁸ Transcribed in: *Statuta pictorum...*, Vol. 1, pp. 503–504. The text of the 1390 charter was earlier discussed by: **W. Wackernagel** (*op. cit.*, pp. 505–506); first published by: **A. Schultz** (*Urkundliche Geschichte der Breslauer Maler-Innung in den Jahren 1345 bis 1523*, Breslau 1866, pp. 19–22), then by: **G. Korn** (*Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberech.* See also *Schlesische Gläser. Eine Studie über die schlesische Glasindustrie früherer Zeit nebst einem beschreibenden Katalog der Gläserammlung des Museums schlesischer Altertümer zu Breslau*, Ed. **E. von Czihak**, Breslau 1891, p. 42).

⁷⁹ Transcribed in: *Statuta pictorum...*, Vol. 1, pp. 507–508.

⁸⁰ See *Baurechnungen...*, p. 224: “29 gr. pro vitris Nicolao pictori antiquo”.

⁸¹ Zob. *ibidem*, pp. 224–225: “6 fert. magistro Jacobo pictori pro clenodiis vitreis ad fenestras ambitus”.

⁸² *Ibidem*, pp. 272, 276, 291.

⁸³ **A. Schultz** (*op. cit.*, p. 65), **J. Witkowski** (*Gotycki ołtarz główny kościoła Świętych Piotra i Pawła w Legnicy*, Legnica 1997, s. 66) conditionally identified Obilman, documentarily attested up until 1485, with Mikołaj, who was active glazing windows of the Wrocław Dominican convent in 1488. See documentary evidence related to Obilman collected by **A. Schultz** (*op. cit.*, pp. 65–66, cf. **J. Witkowski**, *op. cit.*, pp. 64–68). The case of Obilman's work was discussed by **A. Patała** (*Pod znakiem świętego Sebalda. Rola Norymbergi w kształtowaniu późnogotyckiego malarstwa tablicowego na Śląsku*, Wrocław 2018, pp. 144–147, 176).

⁸⁴ **A. Schultz**, *op. cit.*, pp. 75–76. This artist, born around 1460 in Geislingen an der Steige in Baden-Württemberg, was granted the citizenship of Wrocław in 1483 and established a thriving workshop there, which he ran until his death in 1525. For ample literature see the dictionary entries, e.g.: **J. Kostowski**, *Jakob (Jakob) Beinhart*, [in:] *Allgemeines Künstlerlexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Ed. **G. Meißner [et al.]**, München–Leipzig 1994, Vol. 8; **R. Sachs**, *Lexikon der bildenden Künstler und Kunsthandwerker Schlesiens bis 1945*, t. 1, Breslau 2001, pp. 321; *Beinhart, Jacob (d. Ä.)*, [in:] *Künstler der Jagiellonen-Ära in Mitteleuropa*, Bearb. M. Iseler, S. Lorenz-Rupsch, M. Hörsch, Mitarb. J. Kneiff, A. Szewczyk, Ostfildern 2013; for a recent summary of literature see: **R. Kaczmarek**, *Jakob Beinhart – kariera imigranta. Uwagi o genezie stylu i wczesnych pracach mistrza*, [in:] *Migracje. Sztuka późnogotycka na Śląsku*, Scientific ed. **A. Patała**, Wrocław 2018, see also **D. Horzela**, **M. Walczak**, *Nieznane dzieła z kręgu Jakoba Beinharta? Glossa do badań nad śląską rzeźbą drewnianą początku XVI wieku*, [in:] *Ingenium et labor. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Ziembie z okazji 60. urodzin*, ed. **P. Borusowski [et al.]**, Warszawa 2020, pp. 91–98.

⁸⁵ **H. Luchs**, *op. cit.*, pp. 9–10; **A. Schultz**, *op. cit.*, p. 70.

Słowa kluczowe

malarstwo witrażowe, szklenia okienne, klasztor Dominikanów we Wrocławiu, cech malarski, rzemiosło, architektura XV w.

Keywords

stained glass, window glazing, Dominican friary in Wrocław, painter's guild, craft, 15th c. architecture

References

1. **Adamski Jakub**, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017.
2. *Architektura gotycka w Polsce*, red. **T. Mroczko, M. Arszyński**, Warszawa 1995.
3. *Baurechnungen des ehemaligen Dominikaner-Convents zu St. Adalbert in Breslau*, Hrsg. **H. Luchs**, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1859, z. 2.
4. **Boulanger Karine**, *Les traités médiévaux de peinture sur verre*, „Bibliothèque de l'École des Chartes” 2004, nr 1.
5. **Caen Jost M. A.**, *The Production of Stained Glass in the County of Flanders and the Duchy of Brabant from the XVth to the XVIIIth Centuries: Materials and Techniques*, Turnhout 2009.
6. **Cortés Pizano Fernando**, *Medieval Window Lead Comes from Pedralbes (Catalonia) and Altenberg (Germany): a Comparative Study*, „Corpus Vitrearum Newsletter” t. 47 (2000).
7. **Frenzel Georg**, *Die Verbleiung historischer Glasgemälde*, [w:] *Corpus Vitrearum: Akten des 16. Internationalen Kolloquiums in Bern 1991. Tagung für Glasmalereiforschung*, Hrsg. E. J. Beer, Bern 1991.
8. **Gajewska-Prorok Elżbieta**, *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*, Wrocław 2014.
9. **Horzela Dobrosława**, *Cud światła. Średniowieczne witraże w Polsce* [kat. wystawy], Muzeum Narodowe w Krakowie, noty kat. E. Bernady [et al.], Kraków 2020.
10. **Kaczmarek Krzysztof**, *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań 2008.
11. **Kalinowski Lech, Małkiewiczówna Helena**, *Co wiemy o średniowiecznych witrażach śląskich?*, [w:] *Witraże na Śląsku. Materiały sesji Górnośląskiego Oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Chorzów 2001*, red. T. Dudek-Bujarek, Katowice 2002.
12. **Kalinowski Lech, Małkiewiczówna Helena**, *Średniowieczne witraże Śląska*, [w:] *Między Wrocławiem a Krakowem. Sztuka gotycka na Górnym Śląsku*, Katowice 1995.
13. **Kurmann-Schwarz Brigitte**, *De Théophile à Cennino Cennini: pratique du vitrail et statut du peintre verrier à travers les textes*, [w:] *Vitrail: Ve-XXIe siècle*, dir. M. Hérol, V. David, Paris 2014.
14. **Lautier Claudine**, *Die Erfindung des Silbergelbs in der Glasmalerei*, „Kölner Domblatt” t. 64 (1999).
15. **Małachowicz Edmund**, *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1978.
16. **Oidtman Heinrich**, *Die rheinischen Glasmalereien vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*, t. 1–2, Düsseldorf 1912, 1929.
17. *Schlesische Gläser. Eine Studie über die schlesische Glasindustrie früherer Zeit nebst einem beschreibenden Katalog der Gläserammlung des Museums schlesischer Altertümer zu Breslau*, Hrsg. **E. von Czihak**, Breslau 1891.
18. *Statuta pictorum. Kommentierte Edition der Maler(zunft)ordnungen im deutschsprachigen Raum des Alten Reiches*, Hrsg. **A. Tacke**, Petersberg 2018.
19. **Szyma Marcin**, *Krużganki w klasztorach dominikańskiej prowincji Polonia do schyłku XVI wieku. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku 1226–2013. W trzechsetlecie beatyfikacji bł. Czesława*, red. D. Galewski, W. Kucharski, M. L. Wójcik, Wrocław 2015.
20. **Teofil Prezbiter**, *Diversarum artium schedula. Średniowieczny zbiór przepisów o sztukach rozmaitych*, przeł., oprac. S. Kobiela, Kraków 1998.

Dobrosława Horzela, PhD, dobrosława.horzela@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0002-7040-4030

Art historian, obtained doctoral degree on the basis of a dissertation *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce ok. 1440–1477* (Late gothic wood sculpture in Lesser Poland, ca. 1440–1477; Faculty of History, Jagiellonian University 2011; published in 2012). Assistant professor at the Institute of Art History, Jagiellonian University. Her main area of interest is medieval art in Central Europe, particularly stained glass, sculpture and panel painting. Head of the research project “Korpus witraży średniowiecznych w Polsce” (Corpus of medieval stained glass in Poland), funded by the National Programme for the Development of the Humanities, she has presented

the results of her studies on stained glass at numerous national and international conferences, including the Corpus Vitrearum International Congresses in York (2014), Antwerp (2018) and Barcelona (2022). She is a co-author of the first Polish volume of the “Corpus Vitrearum Medii Aevi” international series (*Corpus Vitrearum Medii Aevi, Polen*, I.1). In 2020 she organised an exhibition titled “Cud światła. Średniowieczne witraże w Polsce” (Miracle of light. Medieval stained glass in Poland), held at the National Museum in Cracow, which presented the results of her studies on stained glass to the general public. She is a member of the Corpus Vitrearum International, serving as its general secretary for the 2020–2024 term.

Summary

DOBROŚŁAWA HORZELA (Jagiellonian University) / “*Fatribus forte tribus qui fenestras et libros laborant*”. The glazing of the windows of the Dominican friary in Wrocław at the end of the 15th c. in the light of written evidence

Account records for building work carried out between 1487 and 1501 at St. Adalbert’s Church and the Dominican friary in Wrocław were published by Hermann Luchs in 1859. A large part of this resource, numbering some 80 items, is related to window glazing, providing an insight into its form and especially into the organisation of the work on it. These documents have been mentioned in the literature, albeit cited piecemeal. The present article is an attempt at a comprehensive analysis of the resource relating to the work on the windows. The account records bring a wealth of information about the organisation of window glazing work at the Wrocław convent, which was carried out by both friars and guild craftsmen. Thanks to these documents, it is possible to reconstruct, at least to a small extent, the appearance of the windows in some rooms (plain glazing, supplemented by figurative stained glass in the library and coats-of-arms in the cloisters). The sources for the history of stained glass – and more broadly: glazing – in this period are far from clear, as the terminology had not been standardised at the time yet. Understanding of the accounts is usually facilitated by their confrontation with surviving material evidence: buildings and their glazing. Readers of the accounts of the Dominican convent in Wrocław are denied such a luxury, and some of the conclusions presented here must remain in the realm of hypotheses.